

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ
ФАКУЛЬТЕТ ЕКОНОМІКИ, БІЗНЕСУ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА ЕКОНОМІКИ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Кваліфікаційна робота магістра

на тему: «Оцінка національної безпеки України у контексті принципів
сталого розвитку»

Виконав: магістр II курсу, гр. УП-24-1м
спеціальності 051 «Економіка»
Палієнко Тарас Юрійович

Керівник: д. е. н., професор
Гапєєва Ольга Миколаївна

Рецензент: _____

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

Факультет ЕКОНОМІКИ, БІЗНЕСУ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Кафедра ЕКОНОМІКИ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Освітній ступінь магістр

Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Спеціальність 051 «Економіка»

ЗАТВЕРДЖУЮ

завідувачка кафедри

А.Л. Бикова

“ ” 2025 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ МАГІСТРА

Палієнко Тарасу Юрійовичу

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи Оцінка національної безпеки України у контексті принципів сталого розвитку, затверджена наказом університету від «10» листопада 2025 р. № 948кс «Про затвердження тем кваліфікаційних робіт студентів 2 курсу освітнього ступеня «магістр» факультету економіки, бізнесу та міжнародних відносин».

Керівник роботи д.е.н., професор, Гапєєва Ольга Миколаївна

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

2. Строк подання магістром роботи «15» січня 2026 р.

3. Вихідні дані до роботи нормативно-правові документи, автореферати дисертацій, статті, монографії, підручники, навчальні посібники, матеріали періодичних видань, Інтернет-ресурси за темою дипломної роботи.

4. Зміст роботи (перелік питань для розробки 1. Теоретико-методологічні засади забезпечення економічної та національної безпеки; 1.1. Еволюція категорій «безпека» і «стійкість» у системі національної безпеки; 1.2. Науково-методичні підходи до оцінювання національної й економічної безпеки в парадигмі сталого розвитку; 1.3. Інституційно-організаційна структура системи національної та економічної безпеки: суб'єкти, рівні, функції й механізми взаємодії. 2. Аналітична діагностика та напрями удосконалення системи економічної та національної безпеки України; 2.1. Комплексний аналіз сучасного безпекового середовища України; 2.2. Міжнародно-правові стандарти та зарубіжні практики забезпечення національної й економічної безпеки; 2.3. Напрями вдосконалення

системи безпеки України: орієнтири сталого розвитку, адаптивне управління та стратегічна стійкість. 3 Стратегічна модель зміцнення національної стійкості України в контексті принципів сталого розвитку: пріоритети, дорожня карта, моніторинг та очікувані ефекти. 3.1. Стратегічні пріоритети та цільова архітектура національної стійкості України; 3.2. Дорожня карта реалізації стратегії підвищення національної стійкості: інструменти, відповідальні, ресурси; 3.3. Система стратегічного моніторингу, раннього попередження та оцінювання результативності (KPI); 3.4. Очікувані результати впровадження стратегічної моделі: ефекти та індикатори оцінювання.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень):
Таблиця 3.1 Стратегічні пріоритети та цільова архітектура національної стійкості України; Таблиця 3.2 Дорожня карта реалізації стратегії національної стійкості України (узагальнена матриця); Таблиця 3.3 Система стратегічного моніторингу та раннього попередження (контури, тригери, реакції); Таблиця 3.4 KPI для оцінювання виконання стратегії національної стійкості; Таблиця 3.5 Очікувані ефекти впровадження стратегічної моделі національної стійкості та індикатори.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали, посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Дослідницький (розділ 1) Аналітичний (розділ 2) Проектний (розділ 3)	Гапєєва О.М. д.е.н., професор		

7. Дата видачі завдання “11” листопада 2025 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

3	Затвердження змісту та написання вступу до кваліфікаційної роботи магістра	18.11.2025 20.11.2025	виконано
4	Написання дослідницького розділу	21.11.2025 30.11.2025	виконано
5	Систематизація матеріалу для підготовки аналітичного розділу кваліфікаційної роботи	01.12.2025 03.12.2025	виконано
6	Підготовка аналітичного розділу роботи	04.12.2025 18.12.2025	виконано
7	Формування проектних рішень	19.12.2025	виконано
8	Написання проектного розділу роботи	20.12.2025 30.12.2025	виконано
9	Формування висновків дослідження	05.01.2026	виконано
10	Оформлення роботи відповідно до методичних рекомендацій	11.01.2026	виконано
11	Перевірка на плагіат	12.01.2026	виконано
12	Одержання відгуку наукового керівника	13.01.2026	виконано

13	Одержання рецензії на кваліфікаційну роботу	14.01.2026	<i>виконано</i>
14	Підготовка презентаційних матеріалів	15.01.2026	<i>виконано</i>
15	Подання кваліфікаційної роботи в екзаменаційну комісію	16.01.2026	<i>виконано</i>

Студент

(підпис)

Т.Ю. Палієнко

Керівник роботи

(підпис)

О.М. Гапєєва

АНОТАЦІЯ

кваліфікаційної роботи магістра Палієнко Тараса Ігоровича
на тему: « Оцінка національної безпеки України у контексті принципів сталого
розвитку»

Кваліфікаційна робота складається із вступу, 3-х розділів, висновків і пропозицій. Робота викладена на 95 сторінках, містить 5 таблиць. Список використаних джерел містить 70 найменувань.

*У дипломній роботі розкрито сучасні виклики та вразливості системи економічної і національної безпеки України в контексті повномасштабної збройної агресії Російської Федерації, глобальних геополітичних шоків і внутрішніх структурних дисбалансів. Проведено аналітичну діагностику: виявлено ключові проблеми макроекономічної стабільності (значний бюджетний дефіцит, високий державний борг), фінансової вразливості (ризик дефолту, нестійкість банківського сектору), енергетичної безпеки (руйнування інфраструктури, імпортозалежність), продовольчої стійкості (мінування земель, логістичні бар'єри) та соціально-демографічні ризики (депопуляція, бідність). Застосовано індикаторний підхід із пороговими значеннями, багатовимірний аналіз інтегральних індексів безпеки та концепцію *resilience thinking* для оцінки здатності системи адаптуватися й відновлюватися після зовнішніх і внутрішніх потрясінь. На основі міжнародного досвіду ЄС, НАТО та ОЕСР сформульовано пріоритетні напрями вдосконалення: оптимізацію оборонних витрат, диверсифікацію експорту й децентралізацію енергосистеми, розвиток цифрової інфраструктури та кіберзахисту, зміцнення інституційної спроможності, підвищення участі громадянського суспільства в моніторингу безпеки. Практичні рекомендації спрямовані на побудову стійкої моделі національної безпеки, що забезпечить сталий розвиток держави в умовах мінливої глобальної турбулентності.*

Ключові слова: економічна безпека, національна стійкість, індикаторний підхід, багатовимірний аналіз, *resilience thinking*, енергетична безпека, фінансова стійкість, кібербезпека, громадянське суспільство, цифрова трансформація.

ABSTRACT

master's thesis Taras Paliienko

on the topic «Assessment of Ukraine's National Security in the Context of Sustainable Development Principles»

Diploma thesis consists of an introduction, three chapters, conclusions and suggestions. Master's thesis is described on 95 pages containing 5 tables. References contain 70 items.

This thesis examines contemporary challenges and vulnerabilities of Ukraine's economic and national security system in the context of Russia's full-scale armed aggression, global geopolitical shocks, and internal structural imbalances. An analytical diagnosis was conducted, identifying key issues of macroeconomic stability (significant budget deficit, high public debt), financial vulnerability (default risks, banking sector fragility), energy security (infrastructure destruction, import dependence), food security (mined agricultural land, logistical barriers), and socio-demographic risks (depopulation, poverty). An indicator-based approach with threshold values, a multidimensional analysis of integrated security indices, and the resilience-thinking concept were applied to assess the system's ability to adapt and recover from external and internal shocks. Based on the international experience of the EU, NATO, and OECD, as well as the methodologies of O.M. Hrybinenko and O.O. Reznikova, priority directions for improvement were formulated: optimizing defense spending, diversifying exports and decentralizing the energy system, developing digital infrastructure and cyber-protection, strengthening institutional capacity, and increasing civil society engagement in security monitoring. The practical recommendations aim to build a resilient model of national security that will ensure the country's sustainable development amid evolving global turbulence.

Keywords: economic security, national resilience, indicator approach, multidimensional analysis, resilience thinking, energy security, financial stability, cybersecurity, civil society, digital transformation.

ЗМІСТ

ВСТУП	12
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	12
1.1. Еволюція категорій «безпека» і «стійкість» у системі національної безпеки	14
1.2. Науково-методичні підходи до оцінювання національної й економічної безпеки в парадигмі сталого розвитку	18
1.3. Інституційно-організаційна структура системи національної та економічної безпеки: суб'єкти, рівні, функції й механізми взаємодії	18
Висновки до розділу 1	39
РОЗДІЛ 2. АНАЛІТИЧНА ДІАГНОСТИКА ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	42
2.1. Комплексний аналіз сучасного безпекового середовища України	42
2.2. Міжнародно-правові стандарти та зарубіжні практики забезпечення національної й економічної безпеки	52
2.3. Напрями вдосконалення системи безпеки України: орієнтири сталого розвитку, адаптивне управління та стратегічна стійкість	66
Висновки до розділу 2	77
РОЗДІЛ 3 СТРАТЕГІЧНА МОДЕЛЬ ЗМІЦНЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ПРИНЦИПІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ПРІОРИТЕТИ, ДОРОЖНЯ КАРТА, МОНІТОРИНГ ТА ОЧІКУВАНІ ЕФЕКТИ	76
3.1. Стратегічні пріоритети та цільова архітектура національної стійкості України	77
3.2. Дорожня карта реалізації стратегії підвищення національної стійкості: інструменти, відповідальні, ресурси	79
3.3. Система стратегічного моніторингу, раннього попередження та оцінювання результативності (KPI)	82
3.4. Очікувані результати впровадження стратегічної моделі: ефекти та індикатори оцінювання	84
Висновки до розділу 3	
ВИСНОВКИ	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	95

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Забезпечення національної та економічної безпеки України є одним із пріоритетних завдань державної політики, особливо в умовах воєнного стану, поглиблення глобальної нестабільності та трансформації світового безпекового порядку. Починаючи з 2014 року, а особливо з початком повномасштабної агресії Російської Федерації проти України у 2022 році, суттєво зросли як зовнішні, так і внутрішні загрози, що підривають здатність держави ефективно функціонувати, захищати економічний суверенітет і забезпечувати гідний рівень життя громадян.

Паралельно з військовими загрозами Україна стикається з комплексом викликів: економічна рецесія, макрофінансова нестабільність, критичні дисбаланси в енергетиці, порушення ланцюгів постачання, інфраструктурні втрати, значне зростання соціальної напруги, депопуляція, високий рівень внутрішнього переміщення населення. Все це створює нову конфігурацію ризиків, яка потребує не лише реагування, але й стратегічного переосмислення підходів до національної безпеки в цілому та економічної безпеки як її ключового компонента.

Особливого значення набуває концепт стійкості (resilience) як здатності економічної системи адаптуватися, швидко відновлюватися після шоків і трансформуватися для зміцнення стратегічної спроможності. У міжнародному досвіді, зокрема в практиках НАТО, ЄС, ОЕСР, стійкість вважається ключовою рисою сучасних держав, а її розбудова – невід’ємною складовою політики безпеки та сталого розвитку.

Отже, необхідність аналітичної діагностики уразливостей, виявлення критичних ризиків, формування ефективної політики та інструментів забезпечення економічної безпеки України із урахуванням міжнародних стандартів, цифрової трансформації та участі громадянського суспільства зумовлює актуальність обраної теми дослідження. Результати роботи можуть

бути основою для перегляду стратегії економічної безпеки, посилення інституційного реагування на загрози та забезпечення стійкого розвитку України в умовах довготривалих викликів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема кваліфікаційної роботи відповідає науковій тематиці кафедри економіки та економічної безпеки «Забезпечення національної економічної безпеки в умовах соціально-економічних загроз» (0123U100571 01.01.2023 – 31.12.2025 рр) та пов'язана із забезпеченням економічної безпеки на національному рівні в умовах посилення внутрішніх та зовнішніх загроз.

Мета і завдання дослідження. Метою є комплексна аналітична діагностика стану економічної безпеки України та розроблення пріоритетних напрямів удосконалення політики, механізмів і інструментів забезпечення безпеки й стійкості.

З цією метою поставлено завдання:

1. Оцінити внутрішні та зовнішні чинники, які формують уразливості національної економіки.
2. Проаналізувати міжгалузеві ризики у фінансовій, енергетичній і соціальній сферах.
3. Визначити порогові індикатори економічної безпеки з використанням методик індикаторного та багатовимірного аналізу.
4. Дослідити best practices міжнародних організацій (ЄС, НАТО, ОЕСР) та інших держав у сфері economic resilience.
5. Розробити напрями вдосконалення політичних, інституційних та технологічних механізмів забезпечення економічної безпеки та стійкості.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження є система забезпечення економічної безпеки України.

Предметом є засоби, індикатори та механізми оцінки й управління ризиками і уразливостями цієї системи в умовах сучасних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженню проблематики економічної безпеки держави присвячено значну кількість праць вітчизняних і зарубіжних учених. Серед них варто виокремити роботи таких дослідників, як: Жаліло Я.А., Геєць В.М., Мунтян В.І., Гончарова В.О., Користін О.Є., Скорук О.В., Гбур З.В., Лукінов І.І., Чубенко А.П., Єпіфанов А.О., Архипов А.І., Панчишин Т.В., Антонюк В.П., Грішнова О.А., Соколова О.С., Амоша О.І., Брицька І., Мельничук Д.П., Новак І.М., а також інших науковців, які зробили вагомий внесок у формування теоретико-методологічних засад економічної безпеки, її структури, індикаторного аналізу та стратегічного забезпечення. Разом з тим, слід зазначити, що ряд теоретичних та практичних аспектів цієї проблематики залишаються недостатньо дослідженими, що зумовлює необхідність їх подальшого наукового опрацювання в умовах сучасних викликів.

Методи дослідження. У роботі використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів: аналізу і синтезу, системного підходу, статистичного узагальнення, компаративного аналізу, індексного оцінювання, а також методи SWOT-аналізу для виявлення сильних і слабких сторін економічної безпеки України.

Основна частина. У першому розділі проведено теоретико-методологічний аналіз поняття економічної та національної безпеки в умовах сталого розвитку. Розглянуто еволюцію наукових підходів до категорій "безпека" і "стійкість", визначено структурні елементи системи безпеки, суб'єктів та рівні її функціонування. Окрема увага приділена індикаторному підходу, багатовимірному аналізу та концепції resilience thinking як сучасним інструментам оцінювання рівня безпеки з урахуванням міжнародного досвіду (ЄС, НАТО, ОЕСР).

У другому розділі здійснено аналітичну діагностику поточного стану економічної безпеки України. Проаналізовано зовнішні та внутрішні виклики, зокрема наслідки збройної агресії, макроекономічну нестабільність, енергетичну та продовольчу уразливість. Оцінено ключові індикатори безпеки за методиками

Грибіненко та Резнікової, виявлено критичні зони ризику. Сформульовано напрями вдосконалення політики економічної безпеки, враховуючи міжнародні практики, цифрову трансформацію та необхідність залучення громадянського суспільства.

Практичне значення роботи. Результати дослідження можуть бути використані у процесі формування й реалізації державної політики у сфері національної економічної безпеки, підготовки програм соціально-економічного розвитку, а також у науково-дослідній та освітній діяльності.

Апробація результатів роботи. Результати досліджень, викладені у кваліфікаційній роботі магістра. За результатами дослідження взято участь у Воркшопі «Кращі практики країн ЄС щодо міграційної політики: реалізація в українських реаліях» який відбувся 27 березня 2025 р. в рамках реалізації проекту 101126808 – UAMigrEU – ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH «Гармонізація міграційної політики України: досвід країн ЄС».

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається із вступу, 3-х розділів, висновків і пропозицій. Робота викладена на 95 сторінках, містить 5 таблиць. Список використаних джерел містить 70 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

1.1. Еволюція категорій «безпека» і «стійкість» у системі національної безпеки

Поняття національної безпеки зазнало істотної еволюції протягом XX–XXI ст. Якщо в класичних теоріях безпека держави розумілася передусім у військово-політичному вимірі – як захист від воєнного нападу чи політичного тиску, – то сучасний підхід трактує її значно ширше [1]. Зокрема, спочатку національна безпека асоціювалася з військовою могутністю держави (за висловом У. Ліппманна, нація є убезпеченою, коли їй не доводиться жертвувати життєво важливими інтересами для уникнення війни) [3]. Однак з часом змінилася парадигма: «безпека» вийшла за межі суто військового виміру і нині охоплює невоєнні сфери – економічну, енергетичну, екологічну, продовольчу, кібернетичну, інформаційну безпеку тощо. Як зазначається у Вікіпедії, національна безпека сьогодні широко розуміється як захищеність життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від усього спектру загроз – від збройної агресії до тероризму, злочинності, кібер- та природних катастроф [5]. В українському законодавстві національна безпека визначена саме через призму захисту життєво важливих інтересів людини, суспільства й держави, за якого забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація потенційних загроз національним інтересам [2]. Таким чином, концепція безпеки набула міждисциплінарного характеру: до її категоріального апарату включено поняття економічної, екологічної, соціальної складових, що відображає комплексність сучасних викликів.

Паралельно розвивалося і поняття «сталості» (sustainability) у контексті глобального розвитку. Ще у 1987 р. в доповіді ООН («Our Common Future») було запропоновано класичне визначення сталого розвитку: це розвиток, що

задовольняє потреби нинішнього покоління, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти власні потреби [6]. Концепція сталого розвитку інтегрує три виміри – економічний, соціальний та екологічний – для забезпечення довгострокового балансування росту та збереження довкілля [6]. Відтак, виник міждисциплінарний підхід, що поєднав проблематику розвитку і безпеки: вважається, що лише стале (збалансоване) економічне і соціальне зростання може гарантувати тривалу стабільність і безпеку держави. У науковій літературі підкреслюється прямий зв'язок між сталим розвитком і економічною безпекою на всіх рівнях – від національного до регіонального та локального [7]. Дослідники відзначають, що забезпечення економічної безпеки на різних територіальних рівнях сприяє досягненню цілей сталості, причому багато показників перетинаються при оцінці і безпеки, і сталого розвитку [7]. Таким чином, у сучасному дискурсі безпека і стійкий розвиток розглядаються як взаємопов'язані категорії: безпека є передумовою сталого розвитку, а сталий розвиток – необхідною умовою довготривалої безпеки.

У контексті розширення трактування безпеки з'явилося й нове міждисциплінарне поняття – «стійкість» (*resilience*), яке сьогодні значною мірою формує сучасні підходи до національної безпеки [8]. Термін *resilience* походить із екології та психології, де він означає здатність системи або організму відновлюватися після потрясінь, зберігаючи основні функції. У сфері безпеки концепція національної стійкості (резильєнтності) акцентує спроможність держави та суспільства витримувати удари, швидко адаптуватися до змін і відновлюватися після кризових ситуацій [9]. Як зазначає О.О. Резнікова, стійкість є міждисциплінарним поняттям, що доповнює систему національної безпеки: науковці розглядають національну стійкість як комплексну взаємодію безпекових, соціально-економічних, управлінських механізмів, покликаних забезпечити життєздатність держави в умовах мінливого середовища. За останнє десятиліття концепція *resilience* набула провідного значення в стратегічних документах провідних країн і міжнародних організацій. Так, дослідниця К. Світкова відзначає, що «концепт “стійкості” перетворився на потужний принцип

і дискурсивний інструмент у сфері національної та міжнародної безпеки» [8] . У стратегічному дискурсі НАТО та ЄС після 2015 р. спостерігається стрімке зростання уваги до стійкості як цінності, принципу і бажаного стану, особливо у відповідь на комплексні гібридні загрози [8] . Таким чином, сучасна теорія безпеки поєднала поняття «безпеки» (як захищеності від загроз) та «стійкості» (як здатності адаптуватися і відновлюватися). Це відобразилося і в українському науковому дискурсі та державній політиці безпеки, де дедалі частіше говорять про національну стійкість як невід’ємну складову національної безпеки [11, 12] . Зокрема, в національній доповіді НАН України (2022) стійкість визначено як здатність країни зберігати свою цивілізаційну суб’єктність та успішно протидіяти широкому спектру зовнішніх і внутрішніх загроз (у тому числі гібридних) 11 . Отже, історична еволюція понятійного апарату безпеки привела до його збагачення концепціями сталого розвитку та резильєнтності, що закладає теоретико-методологічний фундамент для аналізу сучасних викликів.

1.2. Науково-методичні підходи до оцінювання національної й економічної безпеки в парадигмі сталого розвитку

У сучасних дослідженнях національної і економічної безпеки наголос робиться на системному, комплексному підході до її оцінки, особливо з урахуванням цілей сталого розвитку та новітніх глобальних викликів [7] . Науковці підкреслюють, що безпеку держави слід вимірювати не лише традиційними індикаторами (частка ВВП на оборону, кількість збройних сил тощо), а й показниками соціально-економічної стійкості, стану навколишнього середовища, рівня розвитку людського потенціалу і готовності до кризових ситуацій [7] . Запропоновано низку підходів та методик для кількісного аналізу безпеки в контексті сталого розвитку. Один із напрямів – це використання даних міжнародних рейтингів і індексів, які відображають конкурентоспроможність, якість інституцій, рівень суспільної стабільності тощо. Так, у дослідженні О.І. Карпенка (2023) обґрунтовано, що комплексна оцінка рівня безпеки національної

економіки та її стійкості можлива шляхом моніторингу позицій країни у глобальних індикаторах та рейтингах розвитку [14] . Для цього запропоновано інтегральний індекс безпекового розвитку, який включає економічну, соціальну, політико-правову, технологічну та екологічну підскладові і базується на показниках міжнародних рейтингів [15] . Подібні інструменти дозволяють простежити, наскільки держава відповідає критеріям сталого розвитку і де існують слабкі місця її безпеки.

Критично важливо враховувати динаміку глобалізаційних процесів, які суттєво впливають на стан національної безпеки країн. Аналітичні дослідження відзначають, що процеси глобалізації визначають головні тенденції розвитку світової економіки і політики та призводять до кардинальних змін у міжнародному безпековому середовищі [16] . Сучасне безпекове середовище характеризується високою динамічністю і суперечливістю, зростаючою взаємозалежністю держав і появою нових акторів – міжнародних організацій, транснаціональних корпорацій, недержавних угруповань, які впливають на безпеку нарівні з державами [17, 18]. Під впливом глобалізації відбувається розширення кола загроз: до традиційних військово-політичних небезпек додаються фінансово-економічні кризи, кібератаки глобального масштабу, пандемії, міграційні виклики, зміни клімату та інші проблеми планетарного характеру [13, 19]. Як наслідок, національні системи безпеки потребують нових підходів – гнучкіших механізмів взаємодії, здатних швидко реагувати на комплексні загрози, та посилення міжнародної координації зусиль [19, 20] .

Особливої ваги набув аналіз так званих гібридних загроз, що стали “візитівкою” сучасного етапу міжнародної турбулентності. Гібридні загрози – це цілеспрямовані ворожі дії, що поєднують військові і невійськові засоби, явні й приховані методи впливу [21] . До арсеналу гібридної агресії входять дезінформація, кібератаки, економічний тиск, застосування нерегулярних збройних формувань паралельно з регулярними військами тощо [21] . Мета гібридного нападу – дестабілізувати і ослабити суспільство жертви, розмиваючи межу між станом миру і війни [21] . У документах НАТО підкреслюється, що

швидкість, масштаб і інтенсивність гібридних атак останніми роками зросли завдяки технологічному прогресу та глобальній взаємопов'язаності [22, 21]. Для протидії цим викликам країни Альянсу зміцнюють національну стійкість – зокрема, здатність критичної інфраструктури, урядових інституцій та суспільства функціонувати під тиском гібридних впливів [23, 24]. Прикладом гібридної агресії є дії Російської Федерації: поєднання військових операцій з кібернападами, енергетичним шантажем, інформаційними кампаніями і політико-економічним впливом для досягнення геополітичних цілей [25, 11]. Отже, науковий підхід до національної безпеки нині обов'язково враховує аналіз гібридних загроз та пошук комплексних стратегій протидії, які поєднують воєнні і невоєнні інструменти.

Збройні конфлікти залишаються, на жаль, найгострішим викликом національній безпеці у сучасному світі. Для України це особливо актуально у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації, що триває з 2014 року і перейшла у фазу повномасштабної війни в лютому 2022 року. Цей конфлікт суттєво вплинув на всі виміри національної та економічної безпеки України. За оцінками уряду та міжнародних організацій, за 2022 рік українська економіка скоротилася майже на 30% ВВП – настільки руйнівними виявилися наслідки бойових дій для господарства країни [29]. Згідно з офіційними даними, ВВП України в 2022 році впав на 29,1% – найбільше падіння за всю новітню історію – внаслідок масштабних бойових дій та окупації частини територій [30]. Війна призвела до загибелі десятків тисяч людей і вимушеного переселення мільйонів, завдала величезних збитків промисловості, енергетиці та аграрному сектору, зруйнувала значну частину критичної інфраструктури (мости, дороги, енергооб'єкти) та істотно обмежила експортні можливості (блокада морських портів) [31]. Зокрема, виробництво сталі в Україні у 2022 р. впало на 70%, а врожай зернових скоротився з рекордних 86 млн тонн (2021) до 53 млн тонн (2022) через бойові дії на ключових сільськогосподарських землях [32, 33]. Такі факти свідчать, що воєнні загрози напряму підривають економічну безпеку держави, зумовлюючи спад виробництва, фінансову кризу, безробіття, втрату

інвестиційної привабливості та інші негативні наслідки. Для України нині головним чинником нестабільності є російська військова агресія, і тому сучасні стратегії національної безпеки приділяють першочергову увагу відсічі збройній загрозі, зміцненню оборонного потенціалу, мобілізації економічних ресурсів на потреби війни та одночасно – забезпеченню базової життєдіяльності економіки в умовах війни. В умовах воєнного часу актуалізувалося поняття економічної стійкості: йдеться про здатність національної економіки функціонувати під тиском воєнних ризиків, підтримувати Збройні Сили та задовольняти потреби населення [34]. Дослідження з питань воєнно-економічної безпеки показують, що надзвичайні навантаження війни вимагають перегляду пріоритетів розвитку: зокрема, значна частка ВВП спрямовується не на цивільний розвиток, а на оборону та безпеку, що є вимушеною платою за виживання держави [35] .

Отже, сучасні наукові підходи до національної та економічної безпеки ґрунтуються на усвідомленні комплексного характеру загроз в умовах глобалізації, технологічних змін і геополітичної нестабільності. Безпека розглядається як багатовимірна категорія, що включає економічну стійкість, соціальну згуртованість, екологічну рівновагу, інформаційну захищеність тощо. Для оцінки рівня безпеки застосовуються міждисциплінарні методи, індикатори сталого розвитку та індекси вразливості, а на практиці – розробляються нові показники (наприклад, індекс національної стійкості). Особливу увагу науковці приділяють дослідженню новітніх загроз (гібридних, біологічних, кібернетичних) та виробленню рекомендацій щодо підвищення готовності держави до них. Для України як країни, що одночасно прагне сталого розвитку і змушена відбивати воєнну агресію, вкрай важливою є інтеграція підходів: забезпечення обороноздатності повинно поєднуватися з довгостроковими стратегіями економічної відбудови та розвитку, формуванням національної стійкості та адаптивності до будь-яких потрясінь.

1.3. Інституційно-організаційна структура системи національної та економічної безпеки: суб'єкти, рівні, функції й механізми взаємодії

Національна система безпеки держави являє собою цілісну ієрархічну систему, що об'єднує різних суб'єктів, рівні та елементи, котрі взаємодіють для реалізації головної мети – захисту національних інтересів та нейтралізації загроз. Відповідно до наукових підходів, у системі національної безпеки можна виокремити декілька рівнів. По-перше, це макрорівень – рівень держави в цілому (національна безпека країни) [36]. По-друге, мезорівень – безпека окремих регіонів або галузей економіки, що складають компоненти національної безпеки [37]. По-третє, мікрорівень – безпека окремих суб'єктів господарювання (підприємств, установ) або навіть окремої особи [36]. Така багаторівнева структура означає, що національна безпека формується від низового рівня (безпека особистості, підприємства) до найвищого (безпека держави і суспільства загалом), і між цими рівнями існують тісні взаємозв'язки. Наприклад, економічна безпека підприємств є складовою економічної безпеки галузі, сукупність галузей визначає стан економічної безпеки регіону, а їх сума – економічну безпеку держави [36]. Олександра Олійничук зазначає, що виділення мікро-, мезо- та макрорівнів економічної безпеки дозволяє більш чітко розподілити заходи і відповідальність за її забезпечення на кожному рівні та розробляти адекватні загрозам стратегії [36]. Крім того, сьогодні говорять і про глобальний рівень безпеки (метарівень), маючи на увазі міжнародну безпеку, яка впливає на національну. Таким чином, структура безпеки є багаторівневою системою.

Суб'єктами забезпечення національної безпеки виступають органи та інституції, наділені відповідними повноваженнями держави, а також недержавні структури, які беруть участь у реалізації безпекових функцій. Законодавство України (Закон «Про основи національної безпеки», 2003) прямо визначає коло основних суб'єктів сектору безпеки: це Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони

(РНБО), міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Національний банк, судові та правоохоронні органи (СБУ, прокуратура, поліція тощо), а також місцеві державні адміністрації [38] . Всі вони в межах своїх повноважень здійснюють функції з прогнозування, попередження і нейтралізації загроз. Крім державних інституцій, до суб'єктів безпеки можна віднести і недержавні: підприємства (особливо ті, що забезпечують критичну інфраструктуру), громадські організації, об'єднання громадян, які відіграють роль у підтримці суспільної стійкості та громадської безпеки. Важливим елементом виступає громадянське суспільство – його участь (через волонтерство, громадський контроль, медіа тощо) підсилює спроможність держави реагувати на кризи. Отже, система суб'єктів охоплює як державний сектор (органи влади всіх гілок), так і недержавний (бізнес, громадськість), які спільно творять «архітектуру» національної безпеки.

Функції системи безпеки держави є різноманітними і взаємопов'язаними. Вони визначаються законодавством та стратегіями і охоплюють повний цикл управління безпекою – від планування і попередження до безпосередньої протидії загрозам і відновлення після криз. Згідно із законом, основними функціями суб'єктів забезпечення національної безпеки України є, зокрема [39, 40, 41]:

- Формування стратегії та політики безпеки: розроблення і регулярне уточнення Стратегії національної безпеки, Воєнної доктрини, інших доктрин, концепцій, державних програм у сфері безпеки [39]. На цьому етапі визначаються пріоритети, цілі та основні засади державної політики безпеки.
- Створення нормативно-правової бази: ухвалення законів та інших нормативноправових актів, що регламентують діяльність у сфері національної безпеки [42] . Це забезпечує правові механізми для дій суб'єктів безпеки і встановлює відповідальність.
- Організаційне та ресурсне забезпечення: удосконалення організаційної структури сектору безпеки, належне кадрове, фінансове, матеріально-технічне, інформаційне забезпечення сил безпеки та оборони [43] .

Інакше кажучи, функція полягає у створенні спроможностей – підготовка сил і засобів до застосування за призначенням (бойова підготовка військ, тренування поліції, розвиток розвідки тощо) [44, 45].

- Моніторинг середовища та ідентифікація загроз: постійне спостереження за процесами у політичній, економічній, соціальній, екологічній, інформаційній сферах, що можуть впливати на безпеку [40]. Сюди ж належить прогнозування розвитку ситуації, виявлення потенційних загроз, дестабілізуючих чинників, аналіз причин їх виникнення та можливих наслідків [40, 41]. Наприклад, прогноз економічної кризи або епідемії є частиною цієї функції.

- Протидія та нейтралізація загроз: розроблення і реалізація конкретних заходів для запобігання виникненню загроз або усунення їх впливу на національні інтереси [39, 41]. Це можуть бути як попереджувальні дії (санкції, дипломатичні кроки, інформаційні кампанії), так і реагування на наявні загрози (антитерористичні операції, кіберзахист, мобілізація економіки для подолання кризи тощо).

- Управління кризами та конфліктами: локалізація, деескалація і врегулювання конфліктів, ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій [41]. Ця функція забезпечує мінімізацію шкоди від кризових подій – чи то військового конфлікту, чи то природної катастрофи – та швидке відновлення нормального функціонування держави (тобто входить елемент національної стійкості до посткризового відновлення).

- Оцінювання ефективності: постійний контроль і оцінка результативності вжитих заходів із забезпечення національної безпеки, а також аналіз витрат ресурсів на ці цілі [46]. Така зворотня зв'язь дає змогу коригувати стратегії і політики, підвищувати їхню дієвість.

- Міжнародне співробітництво у сфері безпеки: участь у дво- та багатосторонніх партнерствах, спільних навчаннях, обмінах розвідданими, миротворчих місіях тощо, якщо це відповідає національним інтересам 46. В сучасних умовах жодна країна не може гарантувати свою безпеку ізольовано,

відтак інтеграція у глобальні та регіональні безпекові структури (ООН, ОБСЄ, НАТО, співпраця з ЄС) – важлива функція держави.

Всі ці функції реалізуються узгоджено між різними суб'єктами, утворюючи механізм забезпечення національної безпеки. Ключову роль у координації відіграє Рада національної безпеки і оборони (РНБО) – колегіальний орган при Президенті, який збирає керівників основних відомств і напрацьовує рішення з питань безпеки. РНБО забезпечує міжвідомчу взаємодію, зокрема під час надзвичайних ситуацій або криз. На рівні Уряду також створені спеціальні міжвідомчі комісії (наприклад, з питань кібербезпеки, енергобезпеки тощо) для координації політики в конкретних сферах.

Взаємодія складових системи безпеки – це необхідна умова її ефективного функціонування. Органи державної влади, сили безпеки, сектор оборони, розвідувальні служби, органи правопорядку, місцеві органи та приватний сектор – усі вони повинні діяти злагоджено, обмінюватися інформацією, мати чітко розподілені завдання і відповідальність [47] . Без цього неможливо вчасно реагувати на загрози, які часто мають комплексний характер і потребують одночасно заходів різного типу (скажімо, кібератака може вимагати технічної протидії від фахівців Держспецзв'язку, правового розслідування від СБУ та дипломатичного демаршу від МЗС). В українській практиці йде становлення такої інтегрованої системи. Зокрема, як підкреслюється в Указі Президента № 479/2021, для забезпечення національної стійкості необхідне узгоджене функціонування та взаємодія органів державної влади і місцевого самоврядування на всіх рівнях, чіткий розподіл повноважень і механізм координації спільних дій у запобіганні та реагуванні на загрози [10, 48] . На сьогодні в Україні запроваджується нова модель такої взаємодії – національна система стійкості, яка доповнює класичну систему нацбезпеки. Згідно зі Стратегією національної безпеки 2020, стійкість визначена однією з базових засад безпекової політики України, а розбудова національної системи стійкості належить до пріоритетних напрямів державної діяльності [12] .

Національна система стійкості, що формується, передбачає багаторівневу комплексну структуру з необхідними спроможностями на рівні держави, регіонів і місцевих громад для ефективного запобігання загрозам, належного реагування та швидкого відновлення після криз [10] . Важливо, що концепція стійкості робить акцент на залученні суспільства: держава у взаємодії з громадянами має будувати стійкість до зовнішніх і внутрішніх впливів [49, 50]. Для цього необхідне і правове, і інституційне, і методологічне забезпечення – фактично, створення нових механізмів координації (що зараз здійснюється, наприклад, шляхом підготовки законопроекту про національну систему стійкості) [51]. В майбутньому національна система безпеки України має складатися з двох взаємопов'язаних “контурів”: традиційної системи забезпечення безпеки (силовий, правоохоронний, розвідувальний блоки) та системи національної стійкості (механізми підвищення готовності суспільства і державних інститутів до криз). Їх взаємодія дозволить підсилити одне одного: стійкість суспільства зменшує навантаження на силовий блок у кризових ситуаціях, а сильний сектор безпеки забезпечує умови для розвитку і стійкості.

Таким чином, структура системи національної та економічної безпеки – це багаторівневий комплекс, що включає різноманітних суб'єктів, функції та механізми координації. Економічна безпека є органічною складовою цієї системи, маючи власні підсистеми (фінансова, енергетична, продовольча безпека тощо) [52] , але водночас інтегруючись у загальну систему нацбезпеки. Як зазначає О.М. Грибіненко, економічна безпека держави в контексті сталого розвитку охоплює широкий спектр компонентів – від макроекономічної стабільності до інноваційної спроможності – і піддається впливу глобальних трансформацій та сучасних тенденцій розвитку світового середовища [53] . Звідси випливає необхідність будувати систему забезпечення економічної безпеки як поліструктурну систему з урахуванням усіх рівнів та суб'єктів (державних і недержавних) [54] . Взаємодія складових цієї системи має спиратися на принципи синергізму та узгодженості: тільки спільними зусиллями держави, бізнесу і громадянського суспільства можна досягти такого рівня захищеності,

який гарантуватиме стійкий розвиток України навіть в умовах сучасних викликів та загроз.

У сучасних умовах зростання глобальних ризиків і викликів питання оцінювання рівня економічної та національної безпеки набувають особливої актуальності [1]. Ефективна система оцінювання безпеки дозволяє виявити вразливі місця економіки, завчасно попередити про небезпечні тенденції та обґрунтувати заходи для їх нейтралізації. Протягом останніх десятиліть у науковій літературі та практиці сформувалися різні підходи та методи оцінювання безпеки – індикаторний підхід, багатовимірний аналіз та концепція «resilience thinking» (підхід з позицій стійкості). Кожен із них має свої механізми, переваги й обмеження. Значний внесок у розвиток методології економічної безпеки зробили як українські, так і зарубіжні дослідники [3, 4]. Зокрема, узагальненню теоретико-методичних засад присвячені праці Л. Шевченко та ін. (2009), З. Варналія та ін. (2011), В. Федоренка та ін. (2017), які заклали основу для подальших досліджень. У цьому розділі розглянуто зазначені підходи до оцінювання рівня економічної та національної безпеки, розкрито їх механізми, переваги й обмеження, наведено приклади показників. Окрема увага приділена міжнародному досвіду (ООН, НАТО, ЄС, ОЕСР тощо) та можливостям адаптації цих підходів для України з урахуванням цілей сталого розвитку і сучасних викликів (повномасштабна війна, енергетична безпека, макроекономічна нестабільність).

Індикаторний підхід до оцінювання рівня безпеки

Механізм та сутність підходу. Індикаторний (індикативний) підхід полягає в оцінюванні рівня економічної чи національної безпеки на основі системи ключових показників (індикаторів), кожен з яких має визначені допустимі (порогові) значення [2]. Фактичні значення індикаторів порівнюються з пороговими: відхилення сигналізують про рівень небезпеки або зону ризику. Такий підхід фактично є методом діагностики відхилень фактичного стану від мінімально безпечного рівня. Індикатори охоплюють різні виміри економічної безпеки – макроекономічний, фінансовий, виробничий, соціальний,

зовнішньоекономічний тощо. Для кожного індикатора визначають критичні порогові значення, перевищення або зниження відносно яких свідчить про перехід у зону небезпеки (кризову зону) чи зону ризику. Наприклад, у методичних рекомендаціях Міністерства економіки України (2013) було встановлено граничні значення для понад 30 показників економічної безпеки (рівень інфляції, темп приросту ВВП, частка інвестицій, дефіцит бюджету, рівень бідності тощо) і запропоновано оцінювати стан безпеки за ступенем наближення до цих порогів.

Приклади показників і критерії. Типовими індикаторами економічної безпеки держави є: темпи зростання ВВП та ВВП на душу населення; рівень інфляції; державний борг (% до ВВП); дефіцит державного бюджету; рівень золотовалютних резервів; сальдо платіжного балансу; рівень безробіття; частка тіньової економіки; рівень бідності; диференціація доходів (коефіцієнт Джині); показники виробничого потенціалу (завантаженість потужностей, частка промисловості у ВВП); енергетична складова (енергоємність ВВП, залежність від імпорту енергоносіїв) тощо 2 . Багато з цих показників узгоджуються з цілями сталого розвитку ООН та соціально-економічними індикаторами розвитку. Так, О.М. Грибіненко виділяє соціальні, економічні й екологічні індикатори безпеки, які корелюють з Цілями сталого розвитку ООН (ООН ПРСР) [2] . Наприклад, соціальна підсистема включає індикатори освіти, охорони здоров'я, ринку праці, нерівності доходів, які водночас є індикаторами досягнення Цілей ООН в цих сферах. Екологічна складова економічної безпеки може оцінюватись за показниками викидів CO₂, енергоємності ВВП, частки відновлюваної енергії, рівня деградації довкілля тощо. У монографії О.М. Грибіненка (2020) зазначено, що Програма розвитку ООН використовує набір із 12 показників для оцінки екологічної стійкості, що підкреслює інтеграцію екологічних критеріїв у систему економічної безпеки.

Міжнародний досвід використання. Індикативний метод оцінювання безпеки широко застосовується у міжнародній практиці. Зокрема, в рамках Європейського Союзу функціонує процедура макроекономічних дисбалансів

(MIP), що передбачає scoreboard – набір з 14 основних індикаторів із встановленими пороговими значеннями для раннього виявлення ризиків [6, 7] . Серед них: державний борг 60% ВВП, дефіцит бюджету 3% ВВП (ці критерії також закріплені Маастрихтськими угодами), середньострокова інфляція, рівень безробіття (порогове значення 10% для 3-річного середнього) тощо [8] . Перевищення порогів слугує сигналом загроз макроекономічній стабільності, що запускає поглиблений аналіз і, за потреби, коригувальні заходи на рівні ЄС. Інший приклад – методологія ОЕСР з оцінювання економічної стійкості домогосподарств, яка оперує індикаторами фінансової безпеки (боргове навантаження, рівень заощаджень), ринку праці, якості державного управління тощо (хоча в контексті ОЕСР термін economic security часто трактують як соціально-економічну безпеку особи, а не держави). У світовій практиці розроблено інтегральні індикативні системи: наприклад, Індекс глобальної конкурентоспроможності від ВЕФ містить блоки, пов'язані з економічною безпекою (макроекономічна стабільність, інституції, інфраструктура тощо), Індекс глобальної безпеки та Індекс людського розвитку враховують показники, що опосередковано відображають стан національної безпеки (рівень доходів, здоров'я, освіти як основу «human security»).

Переваги індикаторного підходу. Головною перевагою є наочність і простота інтерпретації результатів. Кожен окремий індикатор дає зрозумілий сигнал про проблемну зону – наприклад, висока інфляція чи дефіцит бюджету одразу вказують на макроекономічну нестабільність. Метод дозволяє кількісно визначити ступінь наближення до небезпечної межі, встановити чіткі критерії оцінки та порогові значення, зрозумілі для політиків і суспільства. Індикаторний моніторинг легко інтегрується в систему управління: його використовують у стратегічному плануванні, при розробці програм безпеки, для постійного моніторингу ситуації. Наприклад, в Україні на основі такого підходу щорічно розраховується інтегральний показник економічної безпеки та його компоненти, що включено до офіційних документів (зокрема, Стратегія економічної безпеки України до 2025 року передбачає моніторинг 30+ ключових індикаторів) [10, 11]

. Індикаторний метод є достатньо гнучким – його систему можна оперативно доповнювати новими показниками під актуальні загрози. Як зазначається в дослідженнях, система індикаторів, побудована на ідентифікації актуальних ризиків і загроз, здатна швидко адаптуватися до нестабільних умов безпекового середовища.

Обмеження та недоліки. Індикативний підхід має й слабкі сторони. По-перше, одновимірність оцінки кожним окремим показником: він не враховує комплексної взаємодії між різними сферами. Окремі індикатори можуть суперечити один одному (наприклад, стимулювання економіки може підвищити боргове навантаження, що погіршить фінансовий індикатор). По-друге, проблема вибору та обґрунтування порогових значень: встановлення порогів часто має експертний або політичний характер. Недостатньо обґрунтовані або застарілі нормативи можуть давати хибні сигнали. Наприклад, універсальний поріг держборгу 60% ВВП не однаково критичний для різних країн (для розвинених економік зі стабільними фінансами навіть 80–100% ВВП може бути стійким показником, тоді як для менш розвинених 60% є небезпечним). По-третє, недостатня чутливість до нових загроз: якщо явище, що зароджується, ще не проявилось у динаміці традиційних індикаторів, система може його пропустити. Тому індикаторний підхід потребує регулярного перегляду переліку показників і порогів з урахуванням змін середовища. Також цей метод не показує інтегральної картини – для комплексної оцінки доводиться розраховувати інтегральний індекс або декілька субіндексів (що вже є переходом до багатовимірного аналізу).

В цілому індикаторний підхід залишається базовим інструментом оцінювання економічної безпеки, закладеним у багатьох національних методиках та міжнародних процедурах. Він забезпечує оперативність і конкретність оцінок, слугує першим рівнем діагностики загроз. У той же час для глибшого аналізу та стратегічних висновків його доцільно поєднувати з багатовимірними методами, що дозволяють врахувати сукупний ефект і взаємозв'язки показників.

Багатовимірний аналіз та інтегральні індекси безпеки

Сутність методу та підходи. Багатовимірний аналіз (multidimensional analysis) передбачає одночасне врахування широкого спектра показників безпеки та обчислення інтегральних оцінок (індексів), які агрегують інформацію по різних вимірах. Фактично йдеться про побудову багатовимірної моделі рівня безпеки, де кожна складова (внутрішньоекономічна, соціальна, зовнішньоекономічна, інституціональна, екологічна тощо) представлена набором показників, а потім ці показники об'єднуються в єдину узагальнену оцінку. Як зазначає О.М. Грибіненко, застосування методики багатовимірного оцінювання дозволяє сконструювати інтегральний індекс економічної безпеки та забезпечити комплексне оцінювання її рівня [2]. Інтегральний індекс має відображати весь комплекс загроз і чинників безпеки, тому його розрахунок включає кілька етапів: нормалізацію вихідних показників (щоб привести різномірні величини до порівнянної форми), зважування (призначення вагових коефіцієнтів відповідно до значущості кожного показника чи групи) та агрегування (підсумовування або інше згортання нормалізованих показників у субіндекси та загальний індекс). Наприклад, може обчислюватися окремо індекс фінансової безпеки, індекс соціальної безпеки, індекс зовнішньоекономічної безпеки тощо, які потім усереднюються (можливо, з вагами) до інтегрального індексу економічної безпеки країни.

До багатовимірних методів оцінювання також належать: факторний аналіз (виділення головних факторів, що визначають варіацію безпеки), кластерний аналіз (групування країн або регіонів за рівнем безпеки), економіко-математичне моделювання сценаріїв (побудова сценаріїв розвитку ситуації та оцінка їх впливу на індикатори безпеки) тощо. Зокрема, у стратегічному плануванні використовуються сценарні методи, що базуються на експертному моделюванні різних варіантів динаміки індикаторів та їх наслідків для безпеки (метод «what-if»). Результатом застосування таких методів є створення одного чи кількох сценаріїв стану економічної безпеки (оптимістичного, песимістичного,

кризового) з відповідними інтегральними оцінками рівня безпеки на перспективу.

Приклад: інтегральний індекс економічної безпеки. Українська практика вже має приклади багатовимірної оцінки. Так, НІСД (2014) запропонував інтегральний індекс економічної безпеки України, що враховує 7 ключових складових (макроекономічну, фінансово-бюджетну, зовнішньоекономічну, інвестиційно-інноваційну, соціальну, енергетичну, продовольчу) та понад 50 нормалізованих показників у їх складі. Для розрахунку використовувалася методика зважування складових та визначення інтегрального рівня безпеки у відсотках до оптимального значення. О.М. Грибіненко у своєму дослідженні (2020) також здійснила багатовимірну оцінку економічної безпеки 120 країн світу, визначивши субіндекси за напрямками (соціальний, демографічний, макроекономічний, виробничо-технологічний, інституціональний, екологічний тощо) та інтегральний індекс, корельований з рівнем сталого розвитку [2]. При цьому інтегральні показники було використано для порівняння груп країн та виявлення динаміки змін безпеки в 2000–2018 роках. Отримані класифікації показали, що найбільш безпечними за інтегральними оцінками є розвинені країни з високим індексом людського розвитку, тоді як найнижчі показники мають держави зі значними внутрішніми і зовнішніми ризиками (зокрема, країни збройних конфліктів, політичної нестабільності, хронічної бідності). Таким чином, багатовимірний підхід дозволяє не лише кількісно виміряти сукупний рівень безпеки, а й порівнювати його між різними об'єктами (країнами, регіонами) та відстежувати в часі.

Переваги багатовимірного аналізу. По-перше, він забезпечує комплексність та системність оцінки. На відміну від розрізнених індикаторів, інтегральний індекс відображає узгоджений вплив багатьох чинників та дає цілісну картину стану безпеки [2]. Це особливо важливо, бо економічна безпека – явище багатовимірне і не може бути вичерпно охарактеризоване одним показником. По-друге, багатовимірний підхід дозволяє врахувати взаємозв'язки між показниками: наприклад, методи факторного аналізу виділяють групи факторів

(економічні, соціальні, політичні), які разом визначають варіацію рівня безпеки, що допомагає зрозуміти, які саме комбінації показників погіршують ситуацію. По-третє, інтегральні індекси зручні для стратегічних міжнародних порівнянь і рейтингів. Наявність узагальнюючого бала дозволяє ранжувати країни за рівнем економічної безпеки або стійкості. Наприклад, за розрахунками О.М. Грибіненко, найвищі інтегральні оцінки економічної безпеки на початок 2018 р. мали такі країни, як Норвегія, Швейцарія, Люксембург, а Україна перебувала у групі зниженого рівня безпеки (серед причин – висока енергоємність економіки, фінансова уразливість, воєнні ризики тощо). Багатовимірний аналіз також дозволяє моделювати сценарії: змінюючи окремі параметри (наприклад, зростання інвестицій або погіршення демографічної ситуації), можна оцінити, як це позначиться на інтегральному рівні безпеки через математичну модель. Такий прогнозний інструментарій корисний для вироблення політики.

Обмеження багатовимірного підходу. Разом з тим, побудова інтегральних індексів є методологічно складним завданням і має суб'єктивні компоненти. Проблема вагових коефіцієнтів: яким чином визначити, яка складова безпеки важливіша? Різні експерти можуть надавати різну вагу, скажімо, фінансовій стабільності проти соціальної стабільності. Від цього залежатиме підсумковий індекс. Кореляція показників: якщо набір індикаторів містить сильно скорельовані величини (наприклад, ВВП на душу та рівень доходів домогосподарств), то при агрегуванні їх вплив може подвійно враховуватися. Тому потрібні статистичні методи для перевірки незалежності факторів. Інтерпретація інтегрального індексу: користувачам може бути незрозуміло, що означає, скажімо, індекс 0,6 у одній країні і 0,8 – у іншій. За окремими індикаторами легше зрозуміти природу проблем, а агрегований бал вимагає додаткового розшифрування (наприклад, чому він знизився – через інфляцію чи через відтік капіталу?). Таким чином, інтегральні оцінки не замінюють аналізу складових, а доповнюють його, надаючи оглядовий індикатор для порівнянь. Також багатовимірні методи потребують якісних даних по багатьох показниках;

для деяких країн чи галузей може бракувати повної статистики, що ускладнює розрахунки або знижує їх достовірність.

Приклади багатовимірних індексів у міжнародній практиці. Численні глобальні рейтинги фактично є індексами безпеки або близьких понять. Індекс глобальної конкурентоспроможності (IGC) враховує 12 стовпів, серед яких макроекономічна стабільність, інфраструктура, інституції – все це компоненти економічної безпеки країни. Індекс економічної свободи (Heritage Foundation) агрегує 10 показників економічної політики, прав власності, рівня корупції, що також корелюють з безпекою інвестування. Індекс державної крихкості (Fragile States Index) оцінює країни за 12 показниками, включно з безпековими (рівень насильства, біженці, фрагментація еліт), економічними (нерівність, економічний спад) та соціальними, виводячи інтегральну оцінку стабільності/крихкості держави – це приклад комплексної безпекової оцінки, яка широко використовується у міжнародних організаціях [12, 13]. ОЕСР у рамках програми «Новий підхід до економічних викликів» (NAEC) пропонує мультидисциплінарні індикатори стійкості економік до шоків, що включають фінансові, соціальні та екологічні змінні, і дозволяють ранжувати країни за здатністю протистояти кризам.

Отже, багатовимірний аналіз доповнює індикаторний підхід, забезпечуючи ширше бачення рівня економічної безпеки та її детермінант. Він особливо цінний при виробленні стратегічних рішень та порівнянні ефективності політик різних держав. Як підкреслює О.М. Грибіненко, інтегральний індекс економічної безпеки має корелювати з цілями сталого розвитку ООН, відображаючи прогрес країни не тільки в економічному зростанні, а й у соціальній та екологічній сферах. Це забезпечує комплексне бачення безпеки в контексті стійкого розвитку.

1. Підхід з позицій стійкості (Resilience thinking) в оцінюванні безпеки

Еволюція концепції стійкості. Поняття «стійкість» (resilience) спершу виникло в екології та теорії складних систем, а згодом було поширене на сферу національної та глобальної безпеки 14. Resilience thinking – це концептуальний підхід, зосереджений на здатності системи протистояти потрясінням,

адаптуватися до змін і відновлюватися після криз, зберігаючи при цьому свою сутність 15 . У контексті державної безпеки мова йде про національну стійкість (national resilience) – здатність держави, суспільства та окремих його підсистем (економіки, інфраструктури, інститутів) витримувати вплив різноманітних загроз (воєнних, економічних, техногенних, кібернетичних тощо), швидко відновлювати функціонування та продовжувати розвиток [15, 16] . Важливість переходу до парадигми стійкості зумовлена сучасним безпековим середовищем, яке характеризується непередбачуваністю, динамічними змінами та появою нових типів загроз (гібридних, асиметричних). Як зазначає О.О. Резнікова, розвиток теорії систем і досліджень стійкості спричинили появу концепту національної стійкості у безпекових студіях, що означає здатність держави адаптуватися до змін у середовищі й самостійно протистояти загрозам [14] .

Критерії та показники стійкості. Оцінювання національної стійкості потребує відмінного підходу від традиційних індикаторів. Якщо індикаторний метод фіксує стан системи в певний момент, то підхід стійкості фокусується на динамічних характеристиках: запас міцності системи, швидкість відновлення, гнучкість та адаптивність. У наукових працях пропонуються різні критерії стійкості складних систем. Представники Resilience Alliance для соціо-екологічних систем виділяють серед ключових показників стійкості такі: ємність поглинання удару (кількість негативних впливів, які система може витримати без суттєвого порушення функцій) та адаптивна спроможність (рівень розвитку здатності системи до самоорганізації і навчання). Зокрема, важливими показниками, що характеризують стійкість, можуть бути: кількість днів, протягом яких система здатна функціонувати автономно в разі відключення зовнішніх ресурсів (енергії, постачання) – як міра резервів; час, потрібний на відновлення критичних функцій після збою (наприклад, відновлення електропостачання в% від звичайного рівня через 24 години після атаки); частка населення, охоплена планами цивільного захисту; чисельність і компетентність сил швидкого реагування; рівень довіри в суспільстві (висока суспільна згуртованість сприяє стійкості) тощо. Оцінювання стійкості часто здійснюється

комплексно, по рівнях: на рівні окремих інфраструктур (енергомережі, зв'язок – їх стійкість до збоїв), на рівні організацій та інститутів (наявність планів безперервності діяльності, резервних систем), на рівні суспільства (готовність населення до надзвичайних ситуацій, психологічна стійкість). О.О. Резнікова зазначає, що для вимірювання стійкості розробляються індикатори здебільшого на основі експертних оцінок та анкетування, оскільки багато критичних аспектів (приміром, морально-психологічний стан суспільства, рівень довіри) важко виміряти прямими кількісними показниками. Натомість експерти пропонують опитувальники, які враховують специфіку кожної підсистеми та дозволяють оцінити її слабкі місця і запас міцності.

Механізми забезпечення стійкості. Концепція *resilience thinking* акцентує не лише вимірювання поточного стану, а й процеси підтримання та нарощення стійкості. Це включає: (1) управління ризиками – проактивне виявлення ризиків і загроз та зниження їх ймовірності або потенційного збитку (через превентивні заходи); (2) підготовка до криз – наявність планів реагування, навчання та тренувань для різних сценаріїв (практика сценарного планування, *stresstests* систем); (3) розосередження та резервування критичних ресурсів – диверсифікація постачань, створення резервних потужностей, децентралізація управління, дублювання інформаційних систем; (4) оперативне реагування і адаптація – здатність швидко перебудувати роботу в надзвичайних умовах, залучити суспільство до спільних дій, переключити ресурси на пріоритетні напрями; (5) відновлення та відбудова – наявність механізмів швидкої реконструкції зруйнованої інфраструктури, компенсації втрат та психологічної реабілітації постраждалих. За підходом стійкості, важливо не лише повернути систему до вихідного стану, а й навчитися на досвіді кризи та «відбудувати краще, ніж було» (*build back better*), підвищивши стійкість до майбутніх шоків.

Міжнародні рамки та досвід. Резилієнс (стійкість) став центральним елементом політик безпеки провідних міжнародних організацій у 2010-х роках 13 . НАТО після 2014 р. активно інтегрувало концепцію стійкості до колективної оборони: на Варшавському саміті 2016 р. союзники домовилися про 7 базових

вимог до національної стійкості (Baseline Requirements for National Resilience) 17 . Ці вимоги охоплюють ключові функції, необхідні для виживання та функціонування суспільства під час кризи [18] . Згідно з оприлюдненими положеннями НАТО, сім вимог такі [19, 20] :

- Безперервність роботи органів влади і критичних державних послуг: здатність ухвалювати і доводити рішення та забезпечувати правопорядок у кризі (навіть якщо урядові структури зазнають ударів) [11] .
- Стійке енергопостачання: наявність резервних схем живлення, альтернативних джерел енергії, взаємопов'язаних мереж, здатних працювати при пошкодженнях (включно з аварійними поставками між країнами) 21 .
- Контроль неконтрольованого руху людей: здатність ефективно реагувати на масовий наплив біженців або переміщення населення, розмежувати ці потоки з військовими переміщеннями НАТО [22].
- Безпечні продовольчі та водні ресурси: захищеність ланцюгів постачання продуктів харчування і води від диверсій чи перебоїв, наявність запасів на випадок кризи [23] .
- Можливості реагування на масові втрати та епідемії: спроможність системи охорони здоров'я витримати масове поступлення поранених чи спалах хвороби, накопичення стратегічних медичних резервів [24] .
- Стійкість цивільних комунікаційних систем: здатність телекомунікаційних і кібермереж працювати за кризових умов, наявність резервних каналів зв'язку, пріоритетного доступу уряду в надзвичайних ситуаціях; (у 2019 р. НАТО уточнило цю вимогу, включивши необхідність захищеності 5G-мереж) [25] .
- Стійкість транспортних систем: забезпечення можливості швидкого переміщення військ по території та функціонування транспортної інфраструктури (доріг, залізниць, портів) навіть у кризових ситуаціях [26] .

Всі ці вимоги спрямовані на те, щоб навіть під ударом держава продовжувала функціонувати, а суспільство – отримувати базові послуги [27] . НАТО проводить регулярні оцінки національної стійкості членів через опитувальники та експертні перегляди виконання цих критеріїв. У 2021 р. на

брюссельському саміті Союзники ухвалили оновлене зобов'язання щодо зміцнення стійкості, яке передбачає ще тіснішу інтеграцію зусиль і обмін кращими практиками [28] . Для України як країни-партнера НАТО також відкрито доступ до цих механізмів: Україна проводить самооцінювання національної стійкості спільно з експертами НАТО, що стало частиною Річних національних програм співробітництва Україна–НАТО.

Європейський Союз після прийняття Глобальної стратегії ЄС (2016) офіційно задекларував перехід від концепції «стабільності» до концепції «стійкості» як цілі як внутрішньої, так і зовнішньої політики [13] . ЄС розвиває підходи до суспільної стійкості, зокрема, ухвалено Директиву ЄС 2022/2557 щодо критичної стійкості об'єктів інфраструктури (CER Directive), яка визначає 10 ключових секторів (енергетика, транспорт, фінанси, здоров'я, водопостачання, цифрові послуги тощо) і зобов'язує країни-члени проводити оцінку ризиків та впроваджувати заходи з підвищення стійкості критичних об'єктів у цих секторах. У підході ЄС наголос зроблено на всеосяжному підході: об'єднанні військових та цивільних інструментів, залученні приватного сектора та громадянського суспільства до зміцнення стійкості [29, 30] . Значна частина зусиль ЄС і НАТО нині координується – існують спільні платформи протидії гібридним загрозам, в яких *resilience* є центральним поняттям [29] . Також ОЕСР та ОБСЄ підтримують підходи, близькі до концепції стійкості, фокусуючись на усуненні причин конфліктів, зміцненні довіри та єдності в суспільствах, розбудові спроможностей кризового реагування [29, 30]. Аналіз стратегічних документів ООН, НАТО, ЄС, ОЕСР і ОБСЄ свідчить про поступове зближення їх підходів до забезпечення національної стійкості, яке полягає в переході від реагування на наслідки – до упередження та готовності до широкого спектра загроз, а також швидкого відновлення після криз [13, 30]. Це відображає глобальний тренд: замість намагання передбачити і запобігти абсолютно всім загрозам (що стає дедалі складніше), держави розвивають спроможність витримати удар і пристосуватися.

Переваги підходу *resilience*. Головна перевага – це довгострокова ефективність у непередбачуваному середовищі. Сійка система менш вразлива

до «сюрпризів», вона може функціонувати навіть при частковому виході з ладу елементів. Наприклад, енергомережа з резервними потужностями та розподіленою генерацією витримає аварії краще, ніж централізована без резерву. Підхід resilience є гнучким – він визнає неминучість змін і готовність до них, на противагу статичному «підтриманню статус-кво». Також resilience thinking акцентує залучення всього суспільства: не лише держава, а й бізнес, громади, громадяни стають активними учасниками забезпечення безпеки через підвищення своєї стійкості (наприклад, програми навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях, розвиток культури безпеки). Це сприяє консолідації суспільства перед викликами. Крім того, інвестиції в стійкість часто є синергетичними: розвиваючи стійкість до одних загроз, країна покращує загальну спроможність (наприклад, модернізація інфраструктури з метою захисту від повеней водночас дає економічний ефект оновлення).

Виклики та обмеження resilience-підходу. Вимірювання стійкості є складним – не існує універсального інтегрального показника стійкості, якого легко підрахувати. Часто стійкість стає зрозумілою лише постфактум, після пережитих криз (коли видно, які системи вистояли, а які ні). Тому оцінки носять імовірнісний або експертний характер. Ще один виклик – ресурсомісткість: забезпечення стійкості вимагає значних резервів (фінансових, матеріальних, кадрових), які можуть «простоювати» у звичайний час. Політично важко витрачати кошти на запасні системи, які можуть ніколи не знадобитися, – такі інвестиції часто недооцінюються до кризи. Також підхід стійкості може вступати в протиріччя з прагненням ефективності й оптимізації: наприклад, тримати надлишкові запаси або дублювати функції – неефективно з точки зору економії, але потрібно для безпеки. Тому важливим є баланс між ефективністю і резервом. Зрештою, надмірна стійкість у певних аспектах може призводити до інертності системи, коли вона уповільнено реагує на зміни (консервація стану). Це явище відоме як «пастка стійкості» – коли система надто пристосована до підтримання рівноваги і чинить опір необхідним реформам. Тому resilience thinking має

поєднуватися з ініціативністю і здатністю до трансформацій, коли старі структури вже не відповідають новим умовам.

Таким чином, концепція стійкості доповнює класичні методи оцінки безпеки новим виміром – готовністю до невідомого. Якщо індикатори та індекси відображають, наскільки безпечно зараз, то resilience-виміри показують, наскільки система готова лишатися безпечною під час потрясінь. В сучасну епоху глобальної турбулентності це, безумовно, критично важливо.

Міжнародний досвід та адаптація підходів для України

Сталий розвиток і безпека. Міжнародні організації наголошують на нерозривному зв'язку між безпекою та сталим розвитком. Як доведено в дослідженнях, економічна безпека країни тісно пов'язана зі стійким (сталим) розвитком національної економічної системи [2]. ООН включила питання миру, безпеки та інституційного розвитку до Цілей сталого розвитку (Ціль 16 – «Мир, справедливість та сильні інститути»), підкресливши, що без безпеки не може бути сталого розвитку, і навпаки. Програми ООН з людського розвитку трактують «людську безпеку» широко – як свободу від страху і нужди, що охоплює економічну, продовольчу, екологічну та особисту безпеку. Отже, міжнародний досвід пропонує інтеграцію індикативних оцінок безпеки із показниками розвитку. Для України це означає необхідність синхронізації підходів: індикатори економічної безпеки мають корелювати з цілями сталого розвитку, а стратегії розвитку – враховувати безпекові обмеження. У монографії О.М. Грибіненко обґрунтовано, що забезпечення сталого розвитку є передумовою економічної безпеки, і навпаки – безпекова політика має стати невід'ємною частиною стратегії розвитку [2].

Міжнародні стандарти оцінювання. Україна, рухаючись до інтеграції з ЄС і співпраці з НАТО, поступово впроваджує міжнародні стандарти в сфері безпеки. Так, у 2021 р. затверджена Стратегія економічної безпеки України до 2025 року, де враховано методологію індикаторного моніторингу з визначенням граничних показників за макроекономічною стабільністю, фінансовою системою, демографією, енергонезалежністю тощо (близько 20 індикаторів). Ці

порогові значення багато в чому узгоджені з рекомендаціями міжнародних фінансових інституцій (наприклад, безпечний рівень держборгу близько 50-60% ВВП, інфляція 5-7%, дефіцит бюджету до 3% ВВП). У сфері багатовимірного аналізу Україна користується методиками ООН та Світового банку для оцінки ризиків. Приміром, Світовий банк проводить регулярні оцінки економічної ситуації України, використовуючи комплекс показників бідності, державних фінансів, відновлення економіки. В останньому огляді (2023) підкреслено, що попри катастрофічні втрати від війни, Україна демонструє «дивовижну стійкість»: уряд забезпечує базові послуги, приватний сектор адаптується, хоча бідність зростає і потрібні колосальні ресурси на відбудову [31, 32]. Ця резиліентність українського суспільства вже стала предметом вивчення міжнародних експертів, які відзначають роль децентралізації, цифровізації послуг («Дія»), волонтерського руху у підвищенні стійкості під час війни.

Війна та нові виклики для оцінювання безпеки. Російська агресія, що переросла у повномасштабну війну 2022 р., радикально змінила акценти економічної та національної безпеки України. Раніше значна увага приділялася внутрішнім чинникам (структурні дисбаланси, тіньова економіка, корупція), тепер на перший план вийшли екзогенні загрози: військові руйнування, зовнішньоекономічні шоки, санкції, міграційна криза. Показники економічної безпеки України у 2022 році різко погіршилися: ВВП впав на ~29%³³, інфляція прискорилося до 26,6%³⁴, державний борг перевищив 100% ВВП, мільйони людей вимушено залишили домівки. Традиційні індикатори зафіксували ці критичні відхилення, але водночас вони не повністю відображають стійкість, яку проявила економіка. Так, попри падіння ВВП і виробництва, фінансова система втрималась (банки працюють, гривня хоча й девальвувала, але контрольовано), що свідчить про певний запас міцності, неочевидний з одних лише цифр. Руйнування енергетичної інфраструктури восени 2022 р. призвели до масових відключень електроенергії, але енергосистема не колапсувала, швидко адаптувавшись до роботи в умовах дефіциту (завдяки аварійним ремонтам,

імпорту електрики, управлінню попитом) [35, 36]. Це все – прояви резилієнтності, які важко було передбачити заздалегідь в класичних індексах.

Українська державна політика у сфері економічної безпеки сьогодні фактично перебуває на перехресті двох вимірів: кризового менеджменту (невідкладні заходи для виживання економіки під час війни) та структурної трансформації (реформи для довгострокової стійкості та відновлення) [37]. З одного боку, уряд вимушений витратити значний ресурс на військові потреби, підтримку населення та критичної інфраструктури – тобто гасити нагальні ризики. З іншого – вже закладається фундамент післявоєнного розвитку, що вимагає посилення інституцій, боротьби з корупцією, інтеграції до ЄС. В аналітичних оцінках зазначається, що інституційний механізм забезпечення економічної безпеки України формально охоплює всі необхідні ланки (РНБО, урядові комісії, Бюро економбезпеки, НБУ тощо), проте ефективність його роботи залежить від політичної волі, координації та ресурсів [37]. Наявні бар'єри – корупція, недостатнє фінансування, дублювання функцій – послаблюють дію механізму [37]. Тому одним з ключових завдань є інституційне зміцнення та усунення цих внутрішніх загроз.

Адаптація міжнародних підходів. Україна активно переймає міжнародний досвід для підвищення власної стійкості. У вересні 2021 року було ухвалено Концепцію забезпечення національної системи стійкості України, що закріпила впровадження всеосяжного підходу до стійкості за прикладом НАТО та ЄС. Створено міжвідомчу координацію на чолі з першим віцепрем'єром – Національним координатором з питань стійкості. Проводяться оцінки за напрямками (енергетика, кібербезпека, цивільний захист, продовольча безпека тощо) з виявленням вразливостей та розробкою планів підвищення стійкості. НАТО та партнери надають консультативну допомогу в цих процесах. З іншого боку, у площині економічної політики Україна прагне реалізувати принцип «build back better» – відбудувати економіку після війни на нових, більш стійких засадах (зокрема, децентралізація енергосистеми, розвиток «зеленої» енергетики, диверсифікація експорту, локалізація виробництв критичних товарів). Тут на

допомогу приходять досвід міжнародних фінансових організацій: Світовий банк, OECD, ЄС розробляють плани відновлення, що передбачають не просто відновити довоєнні показники, а трансформувати економіку для зменшення залежностей і вразливостей.

Приклади конкретних заходів. Міжнародне енергетичне агентство (IEA) у 2022–2023 роках надало уряду рекомендації щодо посилення енергетичної безпеки перед зимовим періодом, зокрема: диверсифікація джерел палива, закупівля додаткового обладнання для ремонту мереж, створення мобільних резервних генеруючих потужностей, посилення кіберзахисту енергетичних об'єктів [35, 36]. Ці заходи спрямовані на підвищення стійкості енергосистеми, що зазнає атак. У фінансовій сфері НБУ підтримує стабільність банківської системи через рефінансування банків, контроль над валютним ринком і водночас імплементацію європейських норм регулювання – що має підвищити стійкість фінансового сектора. У соціальній сфері уряд разом з ООН реалізує програми підтримки найбільш вразливих верств (внутрішньо переміщених осіб, безробітних), аби запобігти гуманітарній кризі – що теж є компонентом національної безпеки.

Висновки до розділу 1

Проведений огляд літератури засвідчив, що теоретико-методологічні основи забезпечення економічної та національної безпеки еволюціонували від вузького силового розуміння до інтегрованого підходу, який включає категорії сталого розвитку та національної стійкості. Історично поняття безпеки розширилося, охопивши поряд з військовою сферою економічну, екологічну, інформаційну й інші виміри, що відображено як в теоріях (концепції «розширеної безпеки», «людської безпеки», *resilience*), так і в практичних доктринах держав. Сучасні підходи базуються на системному аналізі загроз в умовах глобалізації: наголошується на комплексній оцінці нацбезпеки з використанням індикаторів сталого розвитку, врахуванні впливу гібридних атак, пандемій, регіональних

конфліктів. Для України, яка водночас прагне сталого розвитку та протистоїть військовій агресії, особливо актуальним є поєднання цих підходів – орієнтація на стійкість держави та суспільства, зміцнення економічної основи безпеки, інтеграція у міжнародні безпекові структури. Структура національної/економічної безпеки України включає широкий спектр суб'єктів (державних інституцій і недержавних акторів), діє на кількох рівнях (від національного до локального) та виконує різноманітні функції – від стратегічного планування і законодавчого забезпечення до оперативного реагування на кризи. В сучасних умовах наголос робиться на координації та взаємодії всіх складових цієї системи, що знаходить відображення у курсі на розбудову національної системи стійкості. Залучення концепції *resilience* доповнює традиційні механізми безпеки, роблячи їх більш гнучкими та ефективними перед обличчям сучасних викликів. Таким чином, забезпечення економічної та національної безпеки в умовах сталого розвитку і новітніх загроз потребує інтегрованого, адаптивного підходу, що спирається на науково обґрунтовані теорії, міжнародний досвід і врахування специфіки актуальних ризиків для України.

Нарешті, необхідне формування в суспільстві і владних колах *нової культури безпеки та стійкості*. Це коли кожен – від громадянина до міністра – усвідомлює свою роль у спільній безпеці та розуміє, що безпека – це не разова дія, а постійний процес управління ризиками. В умовах, коли Україна фактично стала східним форпостом демократичного світу, така культура життєво необхідна. Історичний досвід показав, що українці здатні до неймовірної мобілізації та самопожертви заради свободи. Завдання держави – спрямувати цю енергію у конструктивне русло, забезпечити інструментами та ресурсами, аби суспільство і держава разом творили свою безпеку.

Отже, викладені пропозиції охоплюють різні рівні – від воєнно-стратегічного до соціального – і мають сформувати *цілісний підхід* до вдосконалення системи національної безпеки. Їх реалізація дозволить Україні не лише подолати нинішні загрози, але й закласти фундамент довгострокового стабільного та безпечного розвитку, перетворивши Україну на справді стійку

державу, здатну гарантувати своє існування і процвітання в мінливому світовому середовищі.

Нарешті, необхідне формування в суспільстві і владних колах *нової культури безпеки та стійкості*. Це коли кожен – від громадянина до міністра – усвідомлює свою роль у спільній безпеці та розуміє, що безпека – це не разова дія, а постійний процес управління ризиками. В умовах, коли Україна фактично стала східним форпостом демократичного світу, така культура життєво необхідна. Історичний досвід показав, що українці здатні до неймовірної мобілізації та самопожертви заради свободи. Завдання держави – спрямувати цю енергію у конструктивне русло, забезпечити інструментами та ресурсами, аби суспільство і держава разом творили свою безпеку.

Отже, викладені пропозиції охоплюють різні рівні – від воєнно-стратегічного до соціального – і мають сформувати *цілісний підхід* до вдосконалення системи національної безпеки. Їх реалізація дозволить Україні не лише подолати нинішні загрози, але й закласти фундамент довгострокового стабільного та безпечного розвитку, перетворивши Україну на справді стійку державу, здатну гарантувати своє існування і процвітання в мінливому світовому середовищі.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІТИЧНА ДІАГНОСТИКА ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

2.1. Комплексний аналіз сучасного безпекового середовища України

Зовнішні загрози. Нинішнє безпекове середовище України визначається насамперед агресивними діями Російської Федерації. Широкомасштабна війна, розпочата РФ у лютому 2022 року, поставила під удар суверенітет і територіальну цілісність України. До ключових загроз відноситься збройна агресія – прямі воєнні дії та можливість ескалації з застосуванням повномасштабної військової сили. РФ також намагається блокувати євроатлантичну інтеграцію України (перешкоджання набуттю членства в ЄС та НАТО) [1]. Фіксуються провокації на кордонах (ризик розширення збройного конфлікту на прикордонні території) та розвідувально-підбивна діяльність спецслужб РФ всередині країни [2, 3]. Інструментами гібридної війни стали інформаційні спецоперації (масштабна дезінформація, пропаганда), підтримка незаконних збройних формувань і фінансування тероризму, а також кібератаки на українські урядові та інфраструктурні об'єкти [3]. Наприклад, лише за 10 місяців 2021 року було зафіксовано ~288 тис. кібератак на державні ресурси (у 2020 – майже 397 тис.). З початком повномасштабної війни кіберзагроза залишається суттєвою: Росія здійснювала атаки на українські та європейські супутникові мережі зв'язку в лютому 2022 р., кібервтручання в роботу об'єктів енергетики та ЗМІ. Іншим важелем тиску стало блокування критичних ресурсів: до війни РФ контролювала значну частку постачання газу і палива до Європи та України, створюючи енергетичну залежність. У розпал війни Росія відкрито застосувала енергетичний шантаж – руйнувала українську енергоструктуру та скорочувала експорт газу, провокуючи дефіцит енергоносіїв [7].

Війна РФ проти України загострила й ширші геополітичні ризики. Світ занурився в період високої невизначеності: конфронтація між демократіями та авторитарними державами зростає, глобальні безпекові інститути (ООН, ОБСЄ) виявились лише частково дієвими. Це посилює нестабільність міжнародного середовища, в якому Україна вимушена шукати нові союзи та гарантії безпеки. Санкції Заходу проти РФ, у відповідь на агресію, хоча і спрямовані на послаблення російської воєнної машини, мають побічні ефекти для регіональної економіки. Розрив багаторічних торговельних зв'язків і ембарго на енергоносії спричинили перелаштування ринків і логістики. Енергетичні шоки 2022 року стали безпрецедентними: світові ціни на газ і нафту сягнули багаторічних максимумів (нафта до ~\$140 за барель) [8, 9], що підживило інфляцію і кризу вартості життя в багатьох країнах. Європейські держави поспіхом шукали альтернативні джерела енергії, витрачали мільярди на підтримку енергокомпаній та навіть тимчасово поверталися до вугілля [10, 11]. Таким чином, зовнішнє безпекове середовище для України характеризується війною та багатогранними гібридними загрозами з боку РФ, а також турбулентністю світової економіки й енергетики, викликаною цією війною.

Внутрішні виклики. Внутрішня вразливість України формувалась роками і пов'язана з недоліками розвитку державних інституцій та економіки. Інституційна слабкість проявляється у корупції, неефективному державному управлінні та незавершеності ключових реформ [12, 13]. За індексом сприйняття корупції Transparency International, Україна у 2021 р. отримала лише 32 бали зі 100 і посіла 122-е місце зі 180 країн [14]. Хоча останні роки спостерігався певний прогрес, все ще зберігається проблемність верховенства права, слабка правозастосовність, надмірна тінізація економічних відносин. Частка тіньової економіки стабільно висока: за оцінками Мінекономіки, у першому півріччі 2021 року вона становила 31% ВВП (для порівняння, у 2020 – 30%) [15]. Тобто третина економічної активності перебуває поза офіційним обліком, що підриває податкові надходження та фінансову безпеку держави. Основною причиною цього уряд називає бажання бізнесу захистити активи в умовах кризової невизначеності [16].

Гострим викликом стала демографічна криза. Україна вже кілька десятиліть страждає від депопуляції (низька народжуваність, міграція молоді, висока смертність). Повномасштабна війна погіршила ситуацію: за даними ООН, з початку вторгнення чисельність населення зменшилася приблизно на 10 мільйонів осіб, тобто на чверть [17, 18]. Це результат масового виїзду біженців (понад 6,7 млн українців виїхали за кордон, головню до Європи) та різкого падіння народжуваності до історичного мінімуму – близько 1,0 дитини на жінку (при необхідних $\sim 2,1$ для відтворення) [19]. Втрати від війни також обчислюються десятками тисяч загиблих, що важко точно оцінити [20]. Демографічне скорочення уже зараз створює дефіцит трудових ресурсів і посилює навантаження на пенсійну систему. В майбутньому це загрожує економічному зростанню і обороноздатності країни.

Окрім того, війна спричинила соціально-економічні потрясіння: різке падіння рівня життя, зростання бідності та безробіття. Частина внутрішньо переміщених осіб втратили роботу та житло. За оцінкою Світового банку, протягом 2022 року кількість людей за межею бідності зросла як мінімум на 1,8 млн, досягнувши 9 млн осіб [21]. Інфраструктурні руйнування і перебої з енергопостачанням у зимовий період 2022–23 рр. поставили багатьох громадян перед гуманітарними труднощами. Внутрішня стійкість суспільства проходить серйозну перевірку: попри всі негаразди, українці демонструють згуртованість і готовність терпіти тимчасові труднощі заради перемоги. Держапарат продовжує функціонувати навіть в умовах війни – критичні соціальні та адміністративні послуги надаються, діти ходять до школи, бізнес поступово відновлює діяльність [22, 23]. Це свідчить про певний запас національної стійкості, однак уразливості (вразливі місця) все ще значні. Серед них: енергетична залежність, фінансова вразливість (велика частка витрат на оборону фінансується зовнішньою допомогою), недостатня інституційна спроможність реалізовувати реформи швидко, міграція мозків та трудових ресурсів за кордон тощо.

Індикатори національної та економічної безпеки: індикаторний підхід і resilience-thinking

Для оцінки стану національної й економічної безпеки використовується індикаторний (пороговий) підхід – система кількісних показників, кожен з яких має встановлені порогові значення (граничні рівні), що відділяють безпечний стан від кризового [25]. Сенс цього підходу полягає у регулярному зіставленні фактичних значень ключових індикаторів із їхніми пороговими рівнями: якщо показник виходить за допустимі межі, це сигналізує про небезпеку для економічної чи національної безпеки. Порогові значення розраховуються на основі наукових досліджень і міжнародного досвіду, враховуючи специфіку країни. Наприклад, економісти визначили, що частка державного боргу понад 60% ВВП може загрожувати фінансовій стабільності (цей орієнтир узгоджується з критеріями Маастрихтського договору ЄС). Темпи інфляції вище ~10% на рік для України вважаються надмірними, бо підбивають купівельну спроможність населення та інвестиційну активність. Приріст реального ВВП нижче ~3% свідчить про стагнацію економіки, тоді як стає зростання на рівні 5% і вище є бажаним для швидкого розвитку. Так само, рівень безробіття понад 10% означає соціальну напругу на ринку праці, а тіньова економіка більше 30% ВВП – критичне послаблення податкової бази держави. Для національної безпеки важливими є індикатори обороноздатності: зокрема, витрати на оборону менше 2% ВВП вважаються недостатніми за стандартами НАТО (ціль – не менше 2% ВВП на оборону), натомість надмірні військові видатки понад ~5% ВВП можуть обтяжувати економіку [26]. Отже, індикаторний підхід встановлює систему порогів для десятків показників, які охоплюють різні сфери – від економічного зростання та фінансів до демографії й оборони.

Україна розробила власну методику комплексної оцінки рівня економічної безпеки (на основі Наказу Мінекономрозвитку №1277 від 29.10.2013). Згідно з цією методикою, розраховується інтегральний індекс економічної безпеки, що агрегує стан за низкою напрямів [27, 28]. Зокрема, виділено 9 функціональних складових економічної безпеки: виробнича, демографічна, енергетична,

зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна та фінансова безпека. Для кожної складової визначено перелік релевантних індикаторів (усього їх понад 130) – як статистичних, так і експертних [31]. Кожному індикатору надано нормативні (характеристичні) значення: оптимальне, допустиме (задовільне), граничне (незадовільне) і кризове. Наприклад, для енергетичної безпеки використовується показник залежності від імпорту енергоносіїв: якщо імпорт перевищує певний поріг (скажімо, >50% від загального споживання), то енергобезпека вважається під загрозою; якщо ж частка імпортних енергоносіїв знижується до 20-30%, це інтерпретується як зміцнення енергетичної самодостатності. Аналогічно, у фінансовій безпеці контролюються співвідношення зовнішнього боргу до ВВП, дефіцит бюджету, рівень золотовалютних резервів, частка проблемних кредитів тощо – і порівнюються зі встановленими граничними рівнями. В результаті такого нормування кожен субіндекс (складова) набуває оцінки від 0 до 1 (де 1 – повністю безпечний стан, 0 – критичний). Середньозважене об'єднання 9 субіндексів дає інтегральний показник економічної безпеки країни. За методикою, 0,8 вважається рівнем, що відповідає пороговим значенням (умовно достатній рівень безпеки), нижче 0,5 – зона небезпеки 32. Цей кількісний інструментарій використовується Мінекономіки для моніторингу і прогнозування економічної безпеки, а також науковцями при діагностиці проблемних зон [33]. Зазначимо, що українські вчені (Ю. Харазішвілі, Є. Дронь та ін.) проводили прогнозування порогових значень і рівня економічної безпеки на середньострокову перспективу, моделюючи вплив різних факторів [34]. Це допомагає визначити, за яких умов ключові індикатори вийдуть за межі допустимого і які ризики при цьому виникнуть.

Однак, сучасний підхід до оцінювання безпеки не може обмежуватися лише статичним порівнянням показників із порогоми. Слід враховувати динаміку та здатність системи до адаптації, тобто застосовувати елементи *resilience thinking* (“мислення стійкості”). Концепція стійкості (*resilience*) акцентує увагу не лише на запобіганні кризовим рівням показників, а й на здатності держави

протистояти шокам, швидко відновлюватися та адаптуватися до нових умов розвитку. Інтеграція цього підходу в аналіз безпеки означає, що важливо оцінювати запас міцності системи: наскільки економіка чи суспільство готові витримати несприятливий вплив без незворотних втрат. Наприклад, окрім порогу інфляції, слід оцінити, наскільки довго економіка зможе функціонувати при високій інфляції, чи є механізми соціального захисту для пом'якшення удару по населенню. До традиційних індикаторів додаються показники стійкості: диверсифікації (чи залежить країна від одного джерела постачання критичних ресурсів), гнучкості (можливість переключити виробництво, знайти нові ринки), запасів міцності (резерви, фонди). Так, у продовольчій безпеці поряд з рівнем самозабезпеченості продуктами враховують запас зернових у держрезервах (скільки місяців споживання покрито) – цей запас виступає буфером при шоках. В енергетиці оцінюється надійність енергосистеми – здатність мереж витримати пікові навантаження чи атаки, швидкість ремонту інфраструктури тощо. У фінансовій сфері resilience-вимір може включати стресостійкість банків (проведення стрес-тестів), гнучкість валютного курсу, наявність договорів про фінансову підтримку з МВФ на випадок кризи.

Отже, багатовимірний аналіз безпеки сьогодні поєднує індикаторний підхід (кількісна оцінка за показниками і порогоми) з концепцією стійкості (якісна оцінка здатності системи реагувати на ризики та відновлюватися). Такий синтез дозволяє глибше діагностувати вразливі місця. Застосування resilience-thinking особливо актуальне для України в умовах війни: навіть якщо ряд показників перебувають поза безпечними межами (що неминуче під час воєнного шоку), важливо зрозуміти, чи зберігається функціонування критичних структур, чи є адаптивний потенціал. Наприклад, попри падіння ВВП на 29,1% у 2022 році [35], українська економіка продемонструвала здатність пристосуватися – багато підприємств релокувались у західні області, налагодились альтернативні логістичні маршрути, а високий рівень зовнішньої допомоги і гнучкість бізнесу пом'якшили шок [36]. Така стійкість системи відображає більше, ніж показують сухі цифри ВВП чи бюджету.

Підсумовуючи, індикаторний аналіз надає кількісну основу для діагностики безпеки, а resilienceаналіз доповнює її, фокусуючись на здатності системи протистояти загрозам. Оптимальним є використання обох підходів у комплексі – це дозволяє визначити не лише поточний стан (норма/ відхилення індикаторів), але й оцінити, наскільки держава готова до потрясінь і як швидко зможе оговтатися від них. У наступному розділі розглянемо конкретні методичні підходи, розроблені українськими дослідниками, що інтегрують ці ідеї.

Важливий внесок у методологію оцінювання економічної та національної безпеки зроблено в монографіях О.М. Грибіненко та О.О. Рєзнікової. Розглянемо їхні підходи детальніше.

Методика О.М. Грибіненко (економічна безпека). Ольга Грибіненко в своїх наукових працях (зокрема монографії “Міжнародна економічна безпека в контексті сталого розвитку”, 2020) трактує економічну безпеку як поліструктурну систему, яка охоплює множину взаємопов’язаних компонентів [37, 38]. Вона виділяє основні властивості цієї системи: цілісність при внутрішній структурованості, взаємозалежність елементів, ієрархічність рівнів (від безпеки підприємств до національної і міжнародної), здатність до самозбереження та розвитку, відкритість зовнішнім впливам тощо [39]. Ключовим є положення про емерджентність – тобто нові якості безпеки виникають на рівні системи в цілому і не зводяться до суми складових. Грибіненко обґрунтовує, що для аналізу такої складної системи потрібні інтегральні показники, які б враховували різні аспекти безпеки одночасно [37]. Вона підтримує підхід, реалізований у згаданих методиках Мінекономіки, із розрахунком субіндексів і комплексного індексу. У статті Грибіненко (2020) показано, що вибір моделі оцінки має узгоджуватися з типом соціально-економічної системи та етапом її розвитку [40, 41]. Для України, як держави з перехідною економікою, пропонується модель, що комбінує пороговий моніторинг (відстеження індикаторів з порігками) із структурним аналізом (оцінка балансу між різними складовими безпеки). Згідно з підходом Грибіненко, інтегральний індекс економічної безпеки – це важливий інструмент

стратегічного планування: його динаміка сигналізує про покращення або погіршення стану країни, а декомпозиція на субіндекси вказує на конкретні проблемні сфери. Наприклад, якщо загальний індекс знизився через падіння субіндексу інвестиційно-інноваційної безпеки – це сигнал про погіршення інвестиційного клімату, втрату технологічного потенціалу, і отже потрібні політики для стимулювання інвестицій та інновацій [2]. Грибіненко також наголошує на зв'язку економічної безпеки із концепцією сталого розвитку: безпека не повинна досягатися ціною довгострокової стійкості екосистем чи соціальної сфери [2]. Тому в інтегральні оцінки варто включати індикатори, що відображають якість розвитку: нерівність, бідність, стан довкілля, які раніше не розглядалися традиційно як складники економічної безпеки. Монографія Грибіненко, таким чином, пропонує системний методичний підхід: визначити повний перелік критичних індикаторів, встановити для них пороги (небезпечні та оптимальні рівні), нормувати і зважити ці показники, щоби отримати інтегральну оцінку, – а далі використовувати її для діагностики та управлінського впливу. Наприклад, у 2014 р. в НІСД за участі інших науковців було здійснено прогнозування індикаторів і порогових значень економічної безпеки України до 2017 р., що дозволило заздалегідь виявити потенційно небезпечні тенденції (зростання боргового навантаження, скорочення інноваційної активності тощо) 34 . Інтегральний підхід Грибіненко зарекомендував себе як ефективний для оцінки економічної безпеки держави в цілому, а також може застосовуватися на рівні регіонів чи окремих сфер (наприклад, для фінансової безпеки банківської системи).

Методика О.О. Рєзнікової (національна стійкість). Ольга Рєзнікова у своїй монографії “Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища” (НІСД, 2022) розвиває підхід, орієнтований на формування національної стійкості України. Вона вводить поняття національної стійкості як здатності національних систем та інститутів протистояти загрозам, адаптуватися до їх дії та швидко відновлюватися після криз 46 . Важливо, що цей концепт охоплює не лише військову або суто економічну складову, а має міждисциплінарний

характер. Резнікова підкреслює кілька ключових характеристик концепції “стійкості”, що вирізняють її від традиційного розуміння безпеки: рух і незмінність (система повинна зберігати функціональність попри зміни, залишаючись при цьому цілісною), наявність постійних загроз (стійкість актуалізується лише за умови, що загрози реальні), наявність суб’єктів та механізмів реагування (держава, суспільство, інституції, які здатні адаптуватися та долати кризи) 47 . Інакше кажучи, Резнікова розглядає національну безпеку крізь призму концепції “4А”: anticipate, avoid, absorb, adapt (передбачити, уникнути, поглинути удар, адаптуватися).

У своїх роботах (включно зі статтями 2019–2021 рр.) вона пропонує методiku оцінювання стійкості, що включає визначення критеріїв стійкості та відповідних індикаторів по різних сферах. Наприклад, для воєнно-економічної стійкості держави під час війни пропонується система показників, яка поєднує: рівень оборонних витрат (у % ВВП), спроможність економіки забезпечувати армію ресурсами, стійкість фінансової системи до воєнних ризиків тощо. Визначаються порогові значення для цих показників, щоб відстежувати, чи не наближається система до межі виснаження. Як приклад, мінімально необхідним вважається оборонний бюджет ~2% ВВП (стандарт НАТО), оптимальним – ~3%, а критичним – менше 1% (що було б недостатньо). Водночас надто висока частка оборонних видатків (5% і більше) може шкодити економічному розвитку, тому потрібен баланс 50 . Резнікова інтегрує в аналіз стійкості й якісні критерії, такі як згуртованість суспільства, довіра до державних інституцій, готовність громадян брати участь у захисті країни. Вона зазначає, що критеріями стійкості суспільства є також його злагодженість, єдність, здатність до самоорганізації в кризових умовах. Ці фактори важко виразити числом, але їх можна оцінювати через соціологічні опитування, експертні оцінки (наприклад, індекс довіри, індекс соціальної згуртованості).

У монографії Резнікової 2022 р. значну увагу приділено питанням інтеграції України до міжнародних ініціатив зі стійкості, зокрема аналізуються стандарти НАТО щодо мінімальних вимог стійкості держави [52] . На саміті

НАТО у Варшаві (2016) були затверджені 7 базових вимог до спроможності держав витримувати кризові ситуації. Резнікова роз'яснює їх сутність і релевантність для України: (1) безперервність роботи органів влади та надання основних держпослуг; (2) здатність ефективно контролювати неконтрольований рух мас людей (міграційні потоки); (3) стійкість енергопостачання; (4) забезпеченість продовольчими та водними ресурсами; (5) стійкість систем цивільного транспорту; (6) спроможність справлятися з масовими втратами; (7) стійкість систем цивільних комунікацій [52] . Ці критерії унаочнюють, що національна безпека – це не лише справа армії, а й цивільна готовність суспільства витримати удари (атаки на інфраструктуру, гуманітарні кризи тощо). Монографія Резнікової вийшла друком у надзвичайно складний для України час – вже після початку повномасштабної війни – і стала своєрідним методичним дороговказом, як побудувати систему національної стійкості на майбутнє [53, 54] . У ній узагальнено досвід перших місяців війни, коли українська держава і суспільство проявили надзвичайну здатність до імпровізації та адаптації, а також окреслено практичні рішення для підвищення стійкості (включно з реформою сектору безпеки, посиленням кіберзахисту, розбудовою територіальної оборони тощо).

Таким чином, Грибіненко зосереджується на кількісній інтегральній діагностиці економічної безпеки (система порогових індикаторів і зведених індексів), а Резнікова – на концепції національної стійкості як новій парадигмі безпеки (критерії стійкості, адаптивне управління, залучення суспільства). Обидва підходи доповнюють один одного: перший дає інструменти вимірювання та раннього попередження, другий – стратегічне бачення і принципи підвищення живучості держави. Для України актуально застосувати методики обох авторів: моніторинг порогових індикаторів економічної, фінансової, енергетичної безпеки у поєднанні з заходами зміцнення стійкості (тобто підготовки до різних сценаріїв, забезпечення резервів, навчання населення навичкам виживання тощо). У наступному розділі ми розглянемо міжнародний контекст – як підходи

до нацбезпеки України співвідносяться з міжнародними стандартами ООН, ЄС, НАТО, ОЕСР та досвідом інших країн.

2.2. Міжнародно-правові стандарти та зарубіжні практики забезпечення національної й економічної безпеки

Підходи України до безпеки логічно зіставити з міжнародними стандартами та практиками. Розглянемо основні орієнтири, встановлені глобальними та регіональними організаціями, а також приклади інших держав, які успішно вибудували стійкі системи безпеки.

Стандарти ООН (концепція людської безпеки та ЦСР). На рівні ООН в 1990-х рр. був запроваджений розширений підхід до безпеки – так звана концепція людської безпеки. У Доповіді про розвиток людини ПРООН за 1994 рік запропоновано змістити акцент із захисту територій та держав на захист людини як головного бенефіціара безпеки [55]. Було виокремлено сім вимірів людської безпеки: економічна (гарантований базовий дохід, зайнятість), продовольча (фізичний та економічний доступ до їжі), безпека здоров'я (захищеність від хвороб, епідемій), екологічна (безпечне довкілля, захист від екологічних катастроф), особиста (захист від насильства, злочинності), безпека спільнот (збереження культурної ідентичності, міжетнічний мир) та політична (свобода від політичних репресій, дотримання прав людини) [56, 57]. Такий всеосяжний погляд ліг в основу програм розвитку ОС І. Для України він актуальний тим, що доповнює класичне розуміння нацбезпеки (яке фокусується на військовій та державній безпеці) соціально-економічними і гуманітарними аспектами. Сучасна політика ООН у сфері безпеки і розвитку кристалізувалася в Цілях сталого розвитку (ЦСР), ухвалених у 2015 році. З 17 ЦСР особливо дотична до питань безпеки Ціль 16: “Мир, справедливість та сильні інституції”, яка закликає знизити рівень насильства, забезпечити верховенство права, підзвітність влади, широке залучення громадян [58, 59]. Україна офіційно взяла на себе зобов'язання з реалізації ЦСР, і в Національній доповіді “Цілі сталого

розвитку: Україна” (2020) прописано індикатори до ЦСР16 (наприклад, рівень довіри до судів, поширеність корупції, частка населення, що відчуває себе у безпеці на вулицях тощо). О. Резнікова відзначає, що ці індикатори хоча й корисні, але не повністю охоплюють весь спектр процесів, потрібних для побудови миру та міцних інститутів – є розбіжності між цілями ЦСР та іншими програмними документами України [60, 61] . Це свідчить про необхідність кращої координації та імплементації міжнародних стандартів у національну політику. Загалом же, орієнтири ООН підкреслюють міждисциплінарність безпеки та важливість людського виміру. Для України це означає, що поряд з обороною треба інвестувати в людський розвиток – освіту, охорону здоров’я, соціальну єдність – адже все це складові національної безпеки в широкому сенсі.

Стандарти Європейського Союзу. ЄС не є військовим блоком, однак в питаннях економічної та енергетичної безпеки він виробив власні нормативи і політики, які важливі й для України (як країни-кандидата на вступ). По-перше, Маастрихтські критерії (бюджетний дефіцит 3% ВВП, держборг 60% ВВП тощо) фактично встановили еталон фінансової безпеки для країн Європи. Дотримання їх розглядається як запорука стабільності валютного союзу і економічної стійкості. Україні, що прагне інтеграції до ЄС, доцільно наближати свої фінансові показники до цих орієнтирів у середньостроковій перспективі. По-друге, ЄС приділяє велику увагу енергетичній безпеці та кліматичній стійкості. Після енергокриз 2006 і 2009 рр. (коли РФ припиняла постачання газу через Україну) в ЄС було ухвалено Третій енергопакет і створено Енергетичний союз, головна ідея якого – диверсифікація джерел, взаємопов’язаність енергомереж і спільна протидія енергетичному шантажу. Сьогодні політика ЄС у енергетиці (і вимоги до членів) включають: норматив N-1 для газових систем (кожна країна повинна мати можливість покрити 100% потреб газу, якщо випадає найбільший імпорتنний маршрут), мінімальний запас газу в сховищах до зими, розвиток відновлюваних джерел як шлях до автономності. Україна, синхронізувавши у 2022 р. свою електромережу з європейською ENTSO-E, фактично підвищила свою енергетичну безпеку – тепер у разі дефіциту вона може імпортувати струм

з ЄС, і навпаки. У сфері кібербезпеки та захисту критичної інфраструктури ЄС також задає стандарти: діють Директиви NIS (Network and Information Security) щодо захисту ІТ-інфраструктури, механізми цивільного захисту ЄС координують реагування на стихійні лиха і техногенні аварії. Україна вже приєдналася до деяких з цих ініціатив (наприклад, використовує систему СЕРЕМ для раннього оповіщення про надзвичайні ситуації, співпрацює з Агентством з кібербезпеки ENISA). Крім того, досвід країн ЄС у сфері соціальної безпеки (системи страхової медицини, пенсійної системи, політики згуртованості) є цінним орієнтиром для України, адже сильні соціальні гарантії зменшують внутрішні ризики (протести, нестабільність) і тим самим зміцнюють нацбезпеку. Загалом, європейські стандарти акцентують на превенції криз через спільні правила (фінансові, енергетичні, правові) та солідарності. Прикладом останнього є Механізм цивільного захисту ЄС, в рамках якого країни допомагають одна одній у разі катастроф – Україна двічі активувала цей механізм у 2022 р. для отримання аварійної енергетичної допомоги після масованих російських обстрілів енергосистеми.

Стандарти НАТО. НАТО є для України ключовим орієнтиром у військово-політичній площині. Попри те, що членство ще не набуто, Україна вже зараз синхронізує свої підходи з натівськими, зокрема щодо оцінки стійкості та готовності цивільної складової. Як зазначалося, Альянс визначив 7 базових вимог стійкості держав-членів 52 . Ці вимоги стали для України дорожньою картою реформ у сфері безпеки. У 2021 році Кабмін подав на розгляд проєкт Плану створення та розвитку національної системи стійкості, який враховує основні вимоги НАТО з урахуванням українського контексту [62]. До початку вторгнення вже було здійснено ряд кроків: прийнято Закон “Про основи національного спротиву” (липень 2021) для організації руху опору та територіальної оборони [63] ; проведено спільні з НАТО командно-штабні навчання “Непорушна стійкість” (вересень 2021) для відпрацювання взаємодії військових і цивільних органів у випадку гібридних загроз [64] . У військовій сфері Україна вже перейшла на стандарти НАТО щодо управління військами,

зв'язку, логістики, озброєння. Щодо оборонних витрат, то рекомендація НАТО – не менше 2% ВВП – наразі значно перевищується (у 2022 році сукупні витрати на безпеку й оборону України перевищили 30% ВВП в умовах війни). В майбутньому, після перемоги, ймовірно рівень витрат знизиться, але Україна, вчиться в союзників принципу: “безпека має свою ціну”. Для порівняння, Фінляндія (новий член НАТО) планує підвищити оборонний бюджет до ~3% ВВП до 2029 року [65] , а за потреби і до 5% ВВП у 2030-х, враховуючи загрозу з боку Росії. НАТО також висуває вимоги до сумісності розвідданих, кіберстійкості, готовності до надзвичайних ситуацій – Україна розвиває ці напрями у тісній співпраці з Альянсом. Наприклад, діє трастовий фонд НАТО з кіберзахисту України, запущено систему обміну даними про повітряні цілі, що інтегрує українські радари з системою НАТО для попередження про ракети. Застосування стандартів НАТО вже зараз підвищує безпеку України і прискорює її вступ до Альянсу в майбутньому.

Рекомендації ОЕСР. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) – це клуб найбільш розвинених країн, який хоча не має прямих “безпекових мандатів”, проте напрацьовує найкращі практики державного управління, що включають елементи національної безпеки та стійкості. Зокрема, ОЕСР розробила керівні принципи управління ризиками та стійкістю. У 2014 р. на рівні Ради ОЕСР було ухвалено Рекомендацію щодо управління критичними ризиками, де урядам пропонується створювати національні платформи оцінки ризиків (National Risk Assessment) та плани підвищення стійкості 66 . В межах ОЕСР вивчається досвід різних країн у розбудові політик стійкості – підготовлено огляди національних стратегій стійкості країн ОЕСР [67] . Ці документи підкреслюють необхідність цілісного підходу: об'єднання зусиль владних інституцій, бізнесу та громадянського суспільства в підготовці до можливих потрясінь (будь то фінансові кризи, пандемії, стихійні лиха чи конфлікти). Концепція “суспільної стійкості” (societal resilience) набуває популярності: йдеться про здатність суспільства підтримувати основні функції і цінності під час шоку та швидко повертатися до нормального життя. Для

вимірювання цього ОЕСР пропонує використовувати як економічні індикатори (боргове навантаження, диверсифікація економіки, рівень резервів), так і соціальні (довіра в суспільстві, нерівність, навички населення тощо) [68]. У 2020 р. ОЕСР започаткувала програму “Resilient Economies and Societies” [69], яка якраз і займається виробленням політик зміцнення стійкості після потрясінь на кшталт COVID-19. Для України рекомендації ОЕСР корисні тим, що вони пропонують інституційні рішення: наприклад, створення системи стрес-тестування урядової політики (перевірки, як нова політика витримає різні сценарії розвитку подій), впровадження “скринінгу стійкості” при інфраструктурному плануванні (щоб інфраструктура будувалася з запасом міцності на випадок воєн чи стихійних лих). До речі, після початку війни Україна отримала статус країни-кандидата до ОЕСР і активно працює над гармонізацією своїх практик до стандартів цієї організації, що в майбутньому підвищить інвестиційну привабливість та довіру з боку міжнародних партнерів.

Приклади інших країн. Варто згадати досвід деяких держав, відомих своєю високою стійкістю та ефективними системами безпеки:

- Ізраїль. Ця країна фактично перебуває у стані перманентної боротьби за безпеку з моменту свого створення. Ізраїль вибудував інтегровану систему нацбезпеки, де тісно поєднані військова компонента (одна з найбоєздатніших армій світу з високою технологічністю) та цивільна (система запасів продовольства і пального, загальне військове навчання населення, оборонне будівництво – наприклад, обов’язкові бомбосховища у будинках). Велика увага приділяється розвідці і превентивним заходам, а також розвитку власного ВПК, щоб забезпечити автономність оборони. Економічно Ізраїль інвестує в інновації та технології, що дозволило невеликій країні мати високу продуктивність і швидко відновлюватися після воєн. Головний урок ізраїльського досвіду: безпека розглядається широко – як “народний проект”, де кожен громадянин залучений (через військову службу, волонтерство, систему оповіщення населення, резервістські програми). Для України, яка протистоїть чисельно сильнішому

противнику, ізраїльський підхід тотальної оборони та мобілізації суспільства є дуже показовим.

- Фінляндія. Фінляндія посідає одні з перших місць у світі за рівнем готовності до криз та щастя населення, що може видаватися парадоксальним поєднанням. Фіни історично побудували систему тотальної оборони: вся країна вкрита мережею бомбосховищ, у громадян високий рівень довіри до армії та владних інституцій. Після Другої світової війни нейтралітет не завадив Фінляндії підтримувати потужні оборонні спроможності – загальна військова повинність, висока щільність резервістів, розгалужена система спостереження за кордоном (локатори, патрулювання). У цивільній сфері Фінляндія має величезні запаси продовольства і пального (не менш ніж на 6 місяців), що гарантовано законом про резерви. Ця країна також відзначається дуже стабільною економікою, низькою корупцією та сильними соціальними гарантіями – тобто “безпека людини” на високому рівні. У рейтингах глобальної стійкості та готовності до катастроф Фінляндія зазвичай входить в топ-5 країн [70]. Нещодавнє приєднання Фінляндії до НАТО лише закріпило її стандарти: фінський уряд планує суттєво збільшити оборонний бюджет і вже оголосив про його щорічне зростання на мільярди євро через загрозу від РФ [71, 65]. Для України важливо вивчати фінський досвід, особливо щодо підготовки цивільної інфраструктури до війни (енергомережі, які можуть працювати в ізольованому режимі; транспорт, здатний до швидкої перебудови під військові потреби; система територіальної оборони).

- Інші країни. Норвегія, Швейцарія, Сінгапур – усі ці держави різні за розміром і географією, але їх часто наводять як приклади дуже резилієнтних країн. Норвегія, приміром, створила потужний суверенний фонд (нафтогазові доходи), який забезпечує фінансову подушку на випадок криз і активно інвестує в майбутнє. Швейцарія дотримується збройного нейтралітету, проте її громадяни постійно тренуються (резервісти зберігають зброю вдома), а всю критичну інфраструктуру дубльовано або захищено в горах. Сінгапур – містодержава – побудував комплексну систему національної безпеки, що включає обов’язкову службу, надсучасні технології моніторингу (розумне місто), жорсткі закони проти

пропаганди та ворожої діяльності, і водночас – один з найвищих рівнів життя, освіти і охорони здоров'я. Ці приклади підтверджують: стратегічна стійкість досягається, коли держава проактивно інвестує в безпеку та розвиток одночасно, створюючи взаємно підсилюючий ефект.

Для України міжнародний досвід та стандарти є подвійно цінними. По-перше, вони дають бенчмарки – конкретні показники або вимоги (як-от 2% ВВП на оборону, 90 днів стратегічних нафтових резервів, 60% держборгу тощо), що слугують орієнтиром для політики. По-друге, вони пропонують концептуальні рамки – як от людська безпека, національна стійкість, що допомагають бачити цілісну картину і уникати одновимірних підходів. Головний висновок з міжнародного порівняння: ефективна система національної безпеки повинна бути комплексною, збалансованою і проактивною. Інтеграція України до західних структур вже сприяє впровадженню таких підходів, а подальше наближення до ЄС і НАТО інституційно закріпить високі стандарти безпеки і стійкості.

2. Аналітична діагностика: зони ризику та загрози в ключових напрямках

Спираючись на попередній аналіз, окреслимо основні зони ризику та напрями загроз для України за ключовими сферами національної безпеки. Це дозволить сфокусувати увагу на тих галузях, які потребують першочергових заходів зміцнення.

Економічна безпека. Економіка України зазнала чи не наймасштабнішого шоку за всю історію незалежності. За оцінками Держстату, реальний ВВП у 2022 році впав на 29,1%³⁵ – рекордне падіння з 1991 р. Причини – очевидні: фізичне знищення продуктивних потужностей на сході та півдні, окупація територій, розрив логістики, різке скорочення інвестицій і споживання. Найбільше постраждали галузі-основи економічної безпеки: промисловість, аграрний сектор та енергетика. Промислове виробництво впало на ~36% (дані НБУ), при цьому металургія – хребет експортної виручки – скоротила випуск сталі на -71% через руйнування або зупинку найбільших меткомбінатів (Азовсталь, ММК ім.

Ілліча тощо) 72 . Обсяги експорту в 2022 р. зменшилися на 35% у вартісному вираженні, а фізичні обсяги – майже на 38% 73 , що підкосило зовнішньоекономічну безпеку і призвело до дефіциту валюти, покритого головно міжнародною допомогою. Особливо вразливим місцем стала портова інфраструктура: через блокаду Чорного моря Україна втратила доступ до великих обсягів експорту зерна та металів – а ці дві категорії традиційно генерували значну частку валютних надходжень 74 . Хоча завдяки “зерновій ініціативі” вдалося частково відновити морський експорт продовольства, проте загалом транспортна безпека погіршилася, і залежність від наземних (залізничних, автодорожніх) маршрутів у бік ЄС зростає.

Водночас всередині країни економічна система проявила певну гнучкість. Бізнеси релокувалися: за урядовою програмою переміщення підприємств сотні виробництв переїхали з прифронтових областей на захід України, зберігши робочі місця. Сільське господарство, попри мінування полів і окупацію частини земель, зібрало у 2022 р. 53 млн тонн зерна 75 (проти рекордних 86 млн т у 2021), що все одно перевищує внутрішні потреби. Тобто загрози продовольчій безпеці вдалося уникнути – країна забезпечена зерном, хоча структура культур змінилася (впав експорт кукурудзи і пшениці, зріс експорт олії). Значним ризиком є фінансова безпека: через падіння доходів і колосальні воєнні видатки бюджет України виконуються з дефіцитом ~20% ВВП, який покривається зовнішніми запозиченнями та грантами. Держборг зріс до 79% ВВП (станом на початок 2023 р.), перевищивши безпечний поріг 60%. Інфляція у 2022 р. прискорилася до 26,6% 76 , хоча це і менше від очікуваних 30%+ завдяки жорсткій монетарній політиці НБУ та фіксації курсу на рівні 36,6 грн/дол. Висока інфляція підриває купівельну спроможність населення, однак у 2023 р. її вдалося збити до приблизно 12% (на квітень 2023). Стан банківської системи поки лишається стабільним завдяки діям НБУ (рефінансування банків, мораторій на відтік капіталу), проте частка непрацюючих кредитів може зрости, якщо війна затягнеться і підприємства масово не зможуть обслуговувати борги. Отже, зонами ризику в економіці є: промисловий потенціал (його відновлення

вимагатиме значних інвестицій та технологій), зовнішньоекономічна стійкість (потреба у диверсифікації експорту і пошуку стабільних логістичних маршрутів), фіскальна стабільність (небезпечна залежність бюджету від зовнішньої допомоги) та цінова стабільність (необхідність тримати інфляцію під контролем, незважаючи на емісію гривні для бюджету). Усі ці проблеми взаємопов'язані і впливають на загальну економічну безпеку, яка зараз значною мірою підтримується ресурсами міжнародних партнерів (фінансовими, технологічними, консультативними).

Енергетична безпека. Енергетичний сектор України зазнав прямого цілеспрямованого удару ворога: з осені 2022 року російські війська здійснили серію масованих ракетних обстрілів об'єктів електрогенерації та мереж. В результаті було пошкоджено або зруйновано значну частину електростанцій (ТЕС, ТЕЦ, підстанції). Уряд повідомив про втрату більше половини генеруючих потужностей взимку 2022/23. За оцінками Світового банку, лише за останній рік обсяги пошкоджених чи знищених активів енергетики зросли на 70%. Це призвело до віялових відключень електрики по всій країні в холодний період, що мало ефект ланцюгової реакції – зупинка промисловості, перебої в теплопостачанні, водопостачанні, зв'язку. Тобто атаки на енергетику стали найбільшим викликом для життєзабезпечення країни і виявили деякі системні проблеми. По-перше, зношеність та концентрація генеруючих потужностей: велика залежність від кількох великих ТЕС і вузлових підстанцій означала, що їх виведення з ладу викликає масштабні відключення. По-друге, недостатня ППО прикриття енергооб'єктів – цю проблему частково вирішили навесні 2023 новими системами ППО, але ризик залишається. Потретє, низька частка відновлюваної енергії: ВДЕ легше розподілити і захистити (маленькі сонячні станції менше вразливі), проте до війни їх частка в балансі була лише ~8%. Позитивним фактором є те, що Україна, відключившись від російської та білоруської енергосистем у лютому 2022, успішно інтегрувалася в європейську ENTSO-E – вже в березні 2022 р., попереду плану. Це дозволило отримувати аварійну допомогу електроенергією із ЄС під час критичних моментів (до 700

МВт постачалось із Румунії, Словаччини). Ще одним плюсом стало створення мобільних ремонтних бригад і запасів обладнання завдяки допомозі партнерів. Фактично, енергосистема витримала зимовий піковий сезон, хоч і з труднощами – це показник оперативної стійкості. Проте стратегічні загрози лишаються: газова безпека залежить від наявності імпорту газу (власний видобуток покриває ~70% потреб, решту треба купувати в ЄС за високими цінами); атомна безпека – унікальна проблема через окупацію Запорізької АЕС (найбільшої в Європі), яка не тільки втрачена як генеруюча одиниця, а й становить ризик ядерної аварії через дії окупантів. Також ворог постійно обстрілює нафто- та газосховища, завдаючи шкоди запасам палива. Отже, енергетична безпека в зоні ризику через: військові загрози інфраструктурі, історичну залежність від викопного палива та імпорту, а також необхідність масштабної відбудови і “озеленення” енергетики після війни.

Продовольча безпека. Як вже зазначалося, Україна змогла уникнути голоду чи серйозного дефіциту продуктів – попри війну, продовольча безпека для населення більш-менш зберігається. Проте є інші аспекти. Великим викликом стала втрата продовольчого експорту, що вплинуло не лише на Україну, але й на світ (країни Африки, Близького Сходу, які залежать від українського зерна). У 2022 р. на кілька місяців експорт зернових був практично заблокований, що спричинило глобальне зростання цін на продовольство і побоювання голоду в бідних країнах. В рамках підписаної за посередництва ООН “зернової угоди” (липень 2022) вдалося вивезти понад 32 млн тонн агропродукції морем, але Росія постійно шантажувала зривом цієї угоди. Для України це означає нестабільність валютних надходжень та доходів фермерів. Також окупація призвела до втрати частини земельного банку (до 25% орних земель) і тваринництва (частина поголів’я в зоні бойових дій загинула або була вирізана). Зонами ризику у продбезпеці є: логістика експорту (якщо порти будуть надалі заблоковані, наземні шляхи не здатні перевезти довоєнні обсяги, необхідна модернізація залізниці, збільшення перевалочних пунктів на кордоні), фінансова підтримка агросектору (щоб фермери мали обігові кошти на посівну під час війни), система зберігання

врожаю (елеватори, силоси – деякі зруйновані, а мобільні рішення на кшталт рукавів для зерна слід широко впровадити). Також виникла проблема мінної небезпеки: велика площа сільгоспугідь забруднена мінами і снарядами, що ускладнює або унеможлиблює їх експлуатацію без розмінування. Це питання вже зараз потребує вирішення, адже від нього залежатиме врожайність і обсяги виробництва в найближчі роки.

Фінансова система. Попри війну, українська банківська система та фінансові ринки демонструють відносну стабільність – досягнення, яке відзначають міжнародні експерти. Національний банк зумів утримати ситуацію: після єдиної девальвації гривні в липні 2022 на ~25% він зафіксував курс і запровадив обмеження на рух капіталу. Це дозволило уникнути паніки і масового відтоку депозитів – довіра до банків, укріплена докапіталізаціями попередніх років, вціліла. Проте виклики величезні. Державні фінанси напружені до краю: щомісячний дефіцит бюджету в окремі періоди сягав \$5 млрд. Фінансується він за рахунок зовнішніх позик (МВФ, ЄС, випуск військових облігацій) та грошової емісії (НБУ “надрукував” для бюджету близько 400 млрд грн за 2022 р.). Зрозуміло, що довго така ситуація тривати не може без макроекономічних потрясінь – є ризик боргової кризи або галопуючої інфляції, якщо міжнародна допомога припиниться чи скоротиться. Банківський сектор: хоча наразі ліквідність в порядку, але сховані проблеми можуть проявитися – під час війни діє мораторій на віднесення кредитів до безнадійних, багато позичальників на канікулах. Після війни може спливати значний обсяг непрацюючих кредитів, що вимагає створення резервів і можливої підтримки банків державою. Валютні резерви: НБУ витратив чимало резервів на підтримку гривні – з ~\$30 млрд до війни вони опускались до ~\$22 млрд влітку 2022, хоча згодом відновилися до ~\$30 млрд завдяки надходженням від партнерів. Тож поки валютна безпека під контролем, але залишатиметься критично залежною від зовнішнього фінансування щонайменше до кінця бойових дій. Фондовий ринок: фактично заморожений, що ускладнює мобілізацію внутрішніх інвестицій. Всі ці фактори – висока залежність бюджету від зовнішніх вливань, ризику банківської

нестабільності, вразливість валюти – становлять загрозу фінансовій безпеці. Позитивом є координація з міжнародними фінансовими інституціями: Україна має нову програму МВФ, що забезпечує ~\$15,6 млрд на 4 роки, і це служить якорем довіри. У середньостроковій перспективі, однак, постане питання відновлення кредитних рейтингів, виходу на зовнішні ринки капіталу та управління зростаючим борговим навантаженням – все це вимагатиме міцної стратегії.

Інформаційна та кібернетична безпека. Російська агресія проти України ведеться не лише на військовому фронті, а й у інформаційному та кіберпросторі. Основні ризики тут такі: кібератаки на критичні системи, пропаганда та психологічні операції, витоки чутливої інформації. Ще до повномасштабної війни Україна пережила низку гучних кібератак (вірус NotPetya 2017 року завдав світових збитків ~\$10 млрд ⁷⁸), а в січні 2022 масштабна атака вивела з ладу урядові вебсайти. З початком вторгнення інтенсивність ворожих кібероперацій зростає: фіксувалися спроби проникнення в енергосистему, атаки на супутниковий інтернет (як от злам мережі Viasat 24 лютого 2022), злам ІТ-систем на залізниці, віруси-вайпери на державних комп'ютерах тощо ⁵. На щастя, жодна з цих спроб не призвела до довготривалих катастрофічних наслідків – українські кібер фахівці за підтримки західних партнерів виявилися на висоті. Проте кібербезпека залишається надзвичайно чутливою зоною, де противник постійно шукає шпарини. Паралельно триває інформаційна війна: РФ через підконтрольні медіа і соцмережі просуває наративи, спрямовані як на українську аудиторію (сіяти паніку, зневіру, розбрат, дискредитація керівництва), так і на зовнішню (очорнення іміджу України, вплив на підтримку союзників). Російські державні ЗМІ були заблоковані в Україні ще з 2014 року, однак ворог адаптується – використовує анонімні телеграм-канали, мережі ботів, союзників серед західних радикальних політиків для поширення дезінформації. Таким чином, інфраструктура правди потребує захисту. Україна значно просунулась у цьому питанні: діють Центр протидії дезінформації, Stratcom при МКПІ, створено ІТармію з волонтерів, яка навіть атакує російські сайти. Проте ризики

залишаються високими: варто лише ворогу знайти уразливість – і може статись масштабний витік даних українських громадян або, скажімо, виведення з ладу енергомережі через кібершпionaж. Отже, зонами ризику тут є: захист критичних ІТ-систем (енергетика, банки, зв'язок), кібергігієна населення (необхідність навчання основам безпеки, щоб не вестися на фішинг тощо) і стійкість суспільства до пропаганди (медіаграмотність, довіра до перевірених джерел). Не можна недооцінювати, що в сучасній війні атака на свідомість людей може бути так само руйнівною, як і атака ракетами.

Інші напрями. Сучасна національна безпека є дуже широким поняттям, і окрім зазначених сфер включає багато інших, зокрема: зовнішньополітична безпека (дипломатичні ризики, стан відносин із союзниками та противниками), екологічна безпека (ризики техногенних аварій – згадаймо підрив окупантами Каховської ГЕС у 2023 р., що спричинив екологічну та гуманітарну катастрофу; забруднення ґрунтів від боїв; потенційна ядерна загроза ЗАЕС), соціальногуманітарна безпека (міграція, переміщені особи, збереження культурної єдності). Слід згадати і про безпеку здоров'я: війна виснажує систему охорони здоров'я, підвищує ризики епідемій (тисячі людей живуть в притулках, проблеми з водою на зруйнованих територіях можуть призвести до спалахів хвороб). Усі ці напрями теж потребують постійного моніторингу і превентивних дій.

Резюмуючи аналітичну діагностику, можна виділити такі ключові загрози та вразливості (зони ризику):

- Військова сфера: виснаження ресурсів у затяжній війні, необхідність нарощувати власний ВПК та ППО; залежність від допомоги союзників.
- Економіка: значне падіння ВВП і виробництва, руйнування промислових центрів; критична залежність бюджету від зовнішнього фінансування; міграція робочої сили.
- Енергетика: цілеспрямоване руйнування інфраструктури ворогом; дефіцит генеруючих потужностей; залежність від імпорту енергоносіїв; ядерні ризики (ЗАЕС).

- Продовольство: порушення експорту і втрата частини агропотенціалу; мінна небезпека на полях.
- Фінанси: боргова та інфляційна стійкість під загрозою; приховані проблеми в банківській системі; обмеженість внутрішніх інвестицій.
- Інформація і кібер: постійні кібератаки; інформаційно-психологічні операції; ризик “втоми” суспільства від війни під впливом ворожої пропаганди.
- Соціум і демографія: демографічна криза через втрати і виїзд населення; психологічне виснаження населення; соціальна нерівність, що може зрости.
- Державне управління: необхідність підтримувати ефективність державних інститутів в умовах екстремального навантаження; боротьба з корупцією, щоб зберегти довіру суспільства і донорів.

Виявлення цих зон ризику є першим кроком до їх подолання. В наступному розділі будуть запропоновані шляхи вдосконалення системи безпеки України з урахуванням принципів сталого розвитку, адаптивного управління та стратегічної стійкості.

2.3. Напрями вдосконалення системи безпеки України: орієнтири сталого розвитку, адаптивне управління та стратегічна стійкість

Беручи до уваги проведений аналіз, сформулюємо комплекс рекомендацій для посилення системи національної (включно з економічною) безпеки України. Ці пропозиції враховують принципи сталого розвитку (баланс безпекових потреб з довгостроковим розвитком), адаптивного управління (гнучкість і здатність до коригування дій) та стратегічної стійкості (побудова здатності витримувати та швидко відновлюватися після потрясінь).

1. Розбудова власних оборонних спроможностей і гарантії безпеки. Основою національної безпеки є сильна оборона. Україна вже суттєво підвищила боєздатність своєї армії, однак слід закріпити цю тенденцію на майбутнє. Пропонується: - На роки після війни зберегти достатній рівень оборонних видатків – щонайменше 2-3% ВВП на рік (як рекомендує НАТО), навіть за умов мирного часу²⁶. Це необхідно для переозброєння війська за стандартами НАТО, ротації техніки, підтримки готовності резерву. - Розвиток власного ОПК. Залежність від імпорту зброї – вразливе місце. Необхідно стимулювати національний військово-промисловий комплекс: державно-приватне партнерство для створення виробництв БПЛА, бронетехніки, боєприпасів; трансфер технологій від західних партнерів і спільні підприємства. Держава має виступити замовником і гарантом довгострокових програм ОПК. - Колективна безпека. Укласти та імплементувати на практиці міжнародні безпекові гарантії для України. В короткостроковій перспективі – це може бути формат типу Київського безпекового договору (гарантії від групи держав-ally), а стратегічна мета – членство в НАТО. Отримання чітких зобов'язань з боку великих держав щодо військової допомоги у разі нової агресії значно підвищить національну безпеку. Реформа і зміцнення системи територіальної оборони та національного спротиву. Закон уже прийнято, але його потрібно наповнити реальним змістом: забезпечити Тероборону сучасною легкою зброєю, зв'язком, навчити населення основам поведінки у війні (у школах і вузах – програми з національної стійкості,

медичної підготовки, цивільної оборони). Суспільство має стати справді готовим до “тотальної оборони” у фінсько-ізраїльському стилі. - Сектор безпеки і правоохоронні органи. Посилити розвідку та контррозвідку – технічна модернізація, аналітичні центри, кіберпідрозділи. Удосконалити законодавство для ефективної боротьби з диверсантами, колаборантами, агентурою ворога (водночас дотримуючись прав людини, щоб не постраждали невинні). Особливо звернути увагу на кіберполіцію та кіберкомандування ЗСУ – ці структури потребують найкращих ІТ-фахівців та ресурсів.

2. Відновлення економіки на засадах стійкості та конкурентності. Економічна міць є фундаментом нацбезпеки. Після закінчення активної фази війни Україні необхідний економічний ривок, аби надолужити втрати і забезпечити достатні ресурси для оборони та розвитку. Пропонується: - Розробити нову стратегію економічної безпеки (оновивши попередню Стратегію 2017 р.), яка б врахувала воєнні уроки. Зокрема, визначити критичні галузі для держави (енергетика, транспорт, ВПК, ІТ, агро) і забезпечити їх прискорений розвиток та захист. Встановити оновлені порогові індикатори економічної безпеки з урахуванням нових реалій (наприклад, мінімальний рівень внутрішніх інвестицій, граничний рівень залежності від однієї країни в експорті/імпорті тощо). - Запуск масштабної програми залучення інвестицій – як внутрішніх, так і зовнішніх. Для цього: гарантії безпеки капіталу (можливо, страхування воєнних ризиків за підтримки МФО), податкова і регуляторна знижка для інвесторів у критичні сектори, створення спеціальних економічних зон для відбудови зруйнованих регіонів. Важливо забезпечити прозорість і верховенство права, аби інвестори не боялися корупції – це окремий фронт боротьби. - Диверсифікація зовнішньої торгівлі. Зменшити критичну залежність від Чорноморських шляхів – розвинути Дунайський портовий кластер (Ізмаїл, Рені) як постійну альтернативу; інвестувати в “Шлях солідарності” через ЄС (вагони, перевалку). Шукати нові ринки збуту для продукції – зменшувати частку сировинного експорту на користь готової продукції, ІТпослуг. Використати поглиблену Зону вільної торгівлі з ЄС, а також прагнути укладання угод про вільну торгівлю з ключовими економіками

світу (США, Великобританія, Канада, Австралія тощо) для інтеграції у глобальні ланцюги виробництва. - Забезпечення фінансової стійкості. Необхідно поступово скорочувати дефіцит бюджету по мірі відновлення економіки, щоби увійти в рамки, безпечні для макростабільності (магічне число 3% ВВП). Для цього – розширення доходів за рахунок детінізації (реформа податкової та митниці із застосуванням ІТ, щоб мінімізувати людський фактор), стимулювання підприємництва, яке створить нові робочі місця і платитиме податки. Контролювати борг, залучаючи більше грантів, а не кредитів, у міжнародних партнерів; після війни – ініціювати часткове списання або реструктуризацію боргів (це цілком можливо, якщо реформи будуть успішними і партнери бачитимуть ефективність допомоги). Продовжити співпрацю з МВФ для збереження довіри ринків. - Реформа сектору енергетики і інфраструктури з акцентом на стійкість. При відбудові електромереж і станцій – застосовувати принцип “build back better”: сучасні технології розподіленої генерації (маленькі модульні блоки, які важче вразити), захищеність підземними укриттями тощо. Прискорити енергетичний перехід на відновлювані джерела в комбінації зі зберіганням енергії (акумуляторами) – щоб збільшити автономність енергосистеми. Створити стратегічні запаси енергоносіїв: до початку кожної зими резерв газу в сховищах на рівні 19 млрд м³, резерв нафтопродуктів на 2-3 місяці внутрішнього споживання. В транспорті – відновити залізницю з урахуванням переходу на євроколію на західному кордоні, розвивати дунайські порти, авіацію. Інфраструктура має бути побудована так, щоб навіть при локальних руйнуваннях мережа функціонувала за рахунок альтернативних маршрутів (принцип redundancy). - Підтримка та реінтеграція трудового потенціалу. Люди – головний ресурс розвитку. Треба стимулювати повернення біженців: програми житлового будівництва (іпотека під низький відсоток для тих, хто повертається), створення робочих місць, освітні програми для дітей, що адаптувалися за кордоном. Для ветеранів – програми перекваліфікації, психологічної адаптації, залучення до цивільної економіки. Демографічну кризу можна пом’якшити, якщо зупинити відтік молоді: для цього потрібні

перспективи – доступні кредити на бізнес для молодих підприємців, якісна освіта і стабільна робота в країні. Також варто розглянути стимули для народжуваності (як це роблять деякі європейські країни) – фінансова допомога сім'ям, розвиток дитсадків, щоб батьки могли поєднувати роботу з дітьми.

з. Зміцнення державних інституцій та верховенства права. Інституційна спроможність – наріжний камінь безпеки. Корумповані чи неефективні інститути нездатні ані встояти перед кризою, ані реалізувати відновлення країни. Пропонується: - Продовжити антикорупційні реформи з особливим наголосом на вищих щаблях влади: забезпечити дієвість антикорупційних органів (НАБУ, САП, ВАКС) та їхню незалежність; реформувати судову систему (добросовісність суддів, ліквідація схематозних “окружних” судів, як от ОАСК). Цілі – підняти у Індексі сприйняття корупції принаймні до середньосвітового рівня (45-50 балів) до кінця десятиліття. - Підвищити ефективність державного управління шляхом цифровізації та оптимізації процесів. Розширити проект “Дія” і загалом e-government для мінімізації контакту громадянин-чиновник (що знижує ризики корупції і підвищує швидкість послуг). Навчати держслужбовців сучасним підходам менеджменту, залучати талановиту молодь на держслужбу (через конкурентні зарплати, міжнародні обміни). - Стратегічне планування і гнучке управління (adaptive governance). Запровадити практику регулярного перегляду стратегій нацбезпеки – як роблять у США (що 4 роки публікують Стратегію нацбезпеки). У 2020 р. Україна ухвалила нову Стратегію національної безпеки, але війна внесла корективи – очевидно, після перемоги потрібна нова редакція з урахуванням досвіду. Передбачити в ній принципи національної стійкості та сталі орієнтири розвитку. Створити в РНБО чи Кабміні спеціальну аналітичну групу швидкого реагування, яка б проводила сценарний аналіз та SWOT-аналіз безпекового середовища хоча б раз на рік 79 . Це дозволить адаптувати політики в режимі реального часу. - Реформа сектору цивільної безпеки. Сюди входить і ДСНС, і медицина катастроф, і санітарно-епідеміологічна служба, і прикордонники тощо. Потрібно оснастити та навчити ці служби на рівні найкращих світових стандартів, адже війна показала важливість кожної з них

(приклад – ефективна евакуація цивільних з прифронтових зон, гасіння пожеж від обстрілів, гуманітарне розмінування тощо). Також доцільно створити єдиний центр реагування на кризові ситуації – свого роду “штаб національної стійкості”, який в разі надзвичайної ситуації координує всі відомства (за аналогією до національних штабів реагування на COVID у багатьох країнах).

4. Соціальна єдність та стійкість суспільства. Як свідчить досвід України у 2022 році, стійкість народу – це колосальний фактор, що буквально вирішує долю країни. Тому інвестиції в згуртоване, психологічно здорове суспільство – це інвестиції в безпеку. Що можна зробити: Інформаційна гігієна та освіта. Продовжити і розширити програми медіаграмотності для різних аудиторій – від школярів до літніх людей. Спільно з громадськими організаціями проводити кампанії проти дезінформації: пояснювати, як виявляти фейки, підвищувати критичне мислення. Залучати лідерів думок, церкву, відомих особистостей до пропагування єдності та патріотизму на здорових засадах, протидії паніці. - Національний діалог і інтеграція переміщених осіб. Після війни виникне питання реінтеграції Донбасу, Криму (віримо, що повернення цих територій – перспектива реальна). Треба заздалегідь планувати програми примирення, відновлення довіри, боротьби з наслідками російської пропаганди там. Для внутрішньо переміщених осіб – програми підтримки на нових місцях (житло, робота, курси перекваліфікації). Також важливо не допустити розколів – мовних, релігійних чи політичних – які може спровокувати ворог. Держава повинна посилено моніторити діяльність агентів впливу, що намагаються сіяти ворожнечу (в рамках закону). - Психологічна реабілітація та підтримка ментального здоров'я. Мільйони українців пережили травматичний досвід війни. Необхідно розгорнути велику національну програму психологічної допомоги: підготувати достатню кількість психологів, психотерапевтів (можливо, за підтримки іноземних фахівців), створити центри реабілітації ветеранів у кожному регіоні. Ментально здорова нація – більш стійка до інформаційних атак, менш схильна до внутрішніх конфліктів, продуктивніша економічно. - Культура та ідентичність. Продовжувати курс на зміцнення української національної ідентичності як

базису безпеки. Це означає підтримку української мови, культури, але в інклюзивний спосіб – щоб всі етнічні та мовні групи громадян відчували себе комфортно і були віддані спільній українській державності. Культурна безпека – це коли ворогу важко знайти “п’яту колону” всередині, тому що громадяни лояльні до своєї країни.

5. Міжнародна взаємодія та безпекова дипломатія. Безпека України значною мірою залежить від міжнародного середовища. Треба надалі активно працювати на зовнішньополітичному фронті: - Нарощування і інституціоналізація підтримки союзників. Прагнути закріпити допомогу партнерів довгостроковими програмами: Ленд-ліз від США, десятирічна програма безпеки від Великобританії, двосторонні оборонні угоди з сусідами (Польщею, Румунією, країнами Балтії). Після війни – брати участь у регіональних ініціативах безпеки (БалтоЧорноморські форуми, ініціатива “Тримор’я” тощо) для обміну досвідом та спільних навчань. Шлях до ЄС і НАТО. Виконати всі домашні завдання для вступу в ЄС, щоби за кілька років реально досягти членства. Інтеграція у європейський правовий та економічний простір значно зміцнить національну стійкість – зокрема, Україна отримає доступ до фондів вирівнювання, спільної політики енергобезпеки, єдиних ринків. Щодо НАТО – продовжувати трансформацію сектору безпеки і оборони за стандартами Альянсу і переконувати членів НАТО надати Україні чіткий шлях до членства. У проміжку – розширити формат взаємодії: можливо, статус основного союзника поза НАТО від США, участь у спільних операціях, повна взаємосумісність військ, щоб дефакто бути частиною оборонного простору Заходу ще до юридичного оформлення. - Глобальна присутність і імідж. Україна має продовжувати бути суб’єктом міжнародної політики, а не об’єктом. Для цього – висувати власні мирні ініціативи (як “формула миру” Президента Зеленського), брати участь у миротворчих місіях ООН після закінчення війни (аби набути статусу донора безпеки, а не лише реципієнта). Розвивати економічну дипломатію – шукати нові ринки, інвесторів, популяризувати бренд “Вироблено в Україні” як символ стійкості і надійності. Мати активну діаспору і мережу друзів України по всьому

світу – це стратегічний ресурс (дипломатія народної сили). - Контрросійська коаліція. Поки Росія лишається загрозою, завдання – послаблювати її можливості шкодити. Продовжувати дипломатично добиватися продовження та посилення санкцій проти РФ 80, ізоляції її на міжнародній арені (максимум зусиль, щоб якнайбільше країн приєдналися до санкцій і не допомагали агресору). Паралельно – готуватися до можливого майбутнього, коли Росія зміниться (чи ослабне настільки, що перестане бути загрозою) – тут треба мати сценарії як діяти, аби закріпити мир.

6. Планування відновлення з урахуванням сталого розвитку. Після перемоги перед Україною стоятиме колосальне завдання відбудови (сьогодні оцінюється у \$524 млрд на десятиліття). Цей процес треба спрямувати так, щоби створити якісно нову, стійкішу країну. Принципи: “Зелене” відновлення. Будувати і ремонтувати з застосуванням енергоефективних технологій, відновлюваних джерел. Це зменшить залежність від викопного імпорту та додасть автономності громадам. - Децентралізація та регіональний розвиток. Продовжити реформу децентралізації, дати громадам більше повноважень і ресурсів. Залучити їх до планування безпеки на місцях (тероборона, запаси, локальна інфраструктура безпеки). Забезпечити рівномірний розвиток регіонів, аби не було депресивних зон, звідки люди масово виїжджають – це теж питання нацбезпеки (люди мають залишатися на своїй землі). - Екологічна безпека. Провести повне екологічне обстеження територій після бойових дій, очистити їх від забруднень, рекультивувати зруйновані землі. Відновлювати ліси, водні ресурси (особливо в басейні Дніпра після підриву Каховської ГЕС). Інтегрувати цілі сталого розвитку в кожен проект відбудови – щоб він не шкодив довкіллю і враховував майбутні покоління. - Інклюзивність та справедливість. Відбудова повинна приносити користь усім верствам суспільства. Особлива увага – ветеранам, інвалідам війни, сім’ям загиблих, внутрішньо переміщеним особам. Соціальна справедливість – чинник внутрішньої безпеки: якщо люди відчуватимуть, що держава їх не кинула, це запобігатиме соціальним вибухам і маргіналізації. - Моніторинг ризиків у процесі відбудови. Враховуючи величезні кошти, що надходитимуть, – посилити

контроль і аудит, щоби запобігти корупції, розкраданню, нецільовому використанню. Міжнародні партнери вже заявляють про такий контроль – варто з цим погодитися і самим бути зацікавленими в прозорості. Також проєкти мають плануватися з урахуванням можливих нових викликів – наприклад, будувати житло у відносно безпечних районах чи забезпечувати в будівлях бомбосховища, знаючи про ризик майбутніх атак.

7. Інституціоналізація національної стійкості. Варто закріпити поняття національної стійкості на законодавчому рівні та інтегрувати його у державне планування. Приміром, оновити Закон “Про основи національної безпеки” або прийняти окремий закон “Про національну стійкість” (в проєкті вже закладено визначення стійкості та механізми забезпечення) 83 . Створити у структурі РНБО або Кабінету Міністрів Координаційний центр з питань національної стійкості, який би займався оцінкою ризиків, впровадженням стандартів НАТО з цивільної готовності, організацією навчань з відпрацювання дій в надзвичайних ситуаціях. Ввести практику регулярних стрестестів секторів – наприклад, енергосистема проходить випробування на випадок блекауту, фінсектор – на випадок різкої девальвації тощо, і результати використовуються для укріплення слабких місць.

Висновки за розділом 2

Україна переживає найкритичніший період своєї новітньої історії, коли питання національної та економічної безпеки набули екзистенційного характеру. Проведений аналіз продемонстрував, що безпекове середовище країни формується під впливом як потужних зовнішніх загроз (широкомасштабна війна, гібридна агресія Росії, глобальні шоки), так і внутрішніх викликів (історично зумовлених слабкостей державних інститутів, економічних дисбалансів, соціальнодемографічних проблем). Така багатовимірна загрозова картина вимагає системного, міждисциплінарного підходу до діагностики та зміцнення національної безпеки.

Одним із інструментів, що дозволяють об'єктивно оцінити стан безпеки, є індикаторний підхід – визначення ключових показників по різних сферах (економіка, фінанси, енергетика, оборона, соціум тощо) та співставлення їх із пороговими значеннями. Виявлено, що за рядом показників Україна опинилася у зоні ризику: економічне зростання внаслідок війни змінилося глибоким падінням ВВП, державний борг перевищив безпечний поріг, інфляція стрибнула до найвищих значень за останні роки, значна частина енергосистеми пошкоджена, демографічні втрати колосальні. Водночас, оцінка лише цифр не дає повної картини. Тому в аналіз було інтегровано елементи *resilience thinking* – приділено увагу здатності української держави та суспільства адаптуватися до ударів. Ця здатність проявилася дуже виразно: попри руйнування і втрати, основні державні функції та економічні процеси тривають, а народ і армія продемонстрували приклад героїчної стійкості, що здивувала світ. Отже, вимірюючи безпеку, слід враховувати не лише статичний стан, а й динамічні властивості системи: гнучкість, резерв міцності, швидкість відновлення.

Монографічні дослідження українських авторів підтверджують важливість комплексного бачення. О.М. Грибіненко обґрунтовує економічну безпеку як поліструктурну систему, для оцінки якої необхідні інтегральні показники та нормативні критерії. О.О. Рєзнікова вводить концепт національної стійкості, що поєднує безпековий та розвитковий вимір і акцентує на критерії живучості суспільства та держави перед обличчям загроз. Їхні методики – індикаторноінтегральна та *resilience*-орієнтована – у сукупності дають Україні інструментарій для діагностики й підвищення безпеки.

Міжнародні стандарти (ООН, ЄС, НАТО, ОЕСР) слугують для України дорожньою картою реформ у сфері безпеки. Аналіз показав, що українська система безпеки вже частково відповідає цим стандартам (особливо у військовій галузі, співпраці з НАТО), проте є аспекти, що потребують підтягування: енергетична стійкість, інституційна спроможність, антикорупція тощо. Досвід інших країн (Ізраїлю, Фінляндії та ін.) наочно демонструє, що цілісна стратегія,

в якій і оборона, і економіка, і суспільство розвиваються паралельно та взаємопідсилюють одне одного, є ключем до національної безпеки.

На основі діагностики було визначено пріоритетні зони ризику: оборона (виснаження ресурсів), економіка (спад виробництва, залежність від зовнішніх фінансів), енергетика (руйнування інфраструктури), продовольство (мінування земель, експортні бар'єри), фінанси (дефіцит, борги), кібер-інформаційна сфера (атаки, пропаганда), демографія (втрати населення) та інституції (корупція, ефективність). Відповідно, сформульовано комплекс пропозицій, спрямованих на нейтралізацію цих загроз та зміцнення безпеки на засадах сталого розвитку, адаптивного управління і стратегічної стійкості. Серед них: продовження та поглиблення оборонної реформи, довгострокове планування власного ВПК; економічне відновлення з акцентом на інвестиції, диверсифікацію та енергоефективність; фінансова стабілізація через реформи та співпрацю з МФО; масштабне укріплення енергетичної інфраструктури з принципом “краще, ніж було”; розбудова національної системи стійкості (від територіальної оборони до резервів критичних ресурсів); розвиток людського капіталу та соціальної єдності; утвердження верховенства права і боротьба з корупцією як неодмінна передумова довіри суспільства і партнерів; активна безпекова дипломатія, інтеграція до євроатлантичних структур.

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЧНА МОДЕЛЬ ЗМІЦНЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ПРИНЦИПІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ПРІОРИТЕТИ, ДОРОЖНЯ КАРТА, МОНІТОРИНГ ТА ОЧІКУВАНІ ЕФЕКТИ

Забезпечення національної безпеки України у контексті принципів сталого розвитку потребує стратегічної логіки управління: від визначення пріоритетів і цільової архітектури до формування дорожньої карти реалізації, системи моніторингу та оцінювання очікуваних ефектів. У сучасних умовах критично важливо поєднати антикризові рішення з довгостроковою трансформацією економіки та суспільства, що забезпечить стійкість до майбутніх шоків.

Під національною стійкістю (resilience) у роботі пропонується розуміти здатність держави, економіки й соціальних інститутів підтримувати безперервність критичних функцій, адаптуватися до загроз, швидко відновлюватися та модернізуватися без втрати потенціалу розвитку. Такий підхід узгоджується з принципами сталого розвитку, оскільки орієнтує управління не тільки на «усунення наслідків», а на зниження вразливостей і створення ресурсної бази для зростання.

Розділ 3 має прикладний характер і містить: (1) стратегічні пріоритети та цільову архітектуру національної стійкості; (2) дорожню карту реалізації з визначенням інструментів, відповідальних та ресурсів; (3) систему стратегічного моніторингу та раннього попередження на основі KPI; (4) модель очікуваних результатів і ефектів. У кожному підрозділі подано таблицю, що структурує ключові положення та спрощує подальше практичне використання рекомендацій.

3.1. Стратегічні пріоритети та цільова архітектура національної стійкості України

Цільова архітектура національної стійкості має відображати взаємозв'язок між стратегічними цілями безпеки, критичними спроможностями держави та принципами сталого розвитку. У практичній політиці це означає, що кожна стратегічна ціль повинна мати чіткий вимірюваний зміст, прив'язку до індикаторів, а також набір інструментів, за допомогою яких держава може впливати на результат.

Пріоритетизація у сфері національної безпеки повинна спиратися на оцінку ризиків і вразливостей. Доцільно поєднувати експертну оцінку (з урахуванням воєнних і геополітичних чинників) із даними статистики та аналітики. Окрема увага має приділятися системним і каскадним загрозам, які одночасно підривають роботу кількох підсистем (наприклад, енергетичні атаки, логістичні блокади, кібератаки на критичну інфраструктуру).

Принципи сталого розвитку задають вимоги до якості стратегічних рішень: людиноцентричність, інклюзивність, міжпоколінна справедливість, ресурсна та екологічна відповідальність. Це зменшує ризик короткострокових рішень, які можуть забезпечувати ситуативну стабілізацію, але створювати довгострокові загрози через нерівність, деградацію довкілля або виснаження ресурсів.

На рівні критичних спроможностей доцільно виділяти: (1) інституційну спроможність (ефективне управління, верховенство права, антикорупційні механізми); (2) макрофінансову спроможність (стійкість бюджету, боргове управління, фінансова стабільність); (3) енергетичну та інфраструктурну спроможність; (4) соціальну спроможність (людський капітал, зайнятість, соціальний захист); (5) цифрову та кіберспроможність; (6) інноваційно-технологічну спроможність (R&D, технологічні ланцюги, оборонно-цивільний трансфер).

Узгодження пріоритетів із європейськими підходами варто розглядати як інструмент підвищення якості управління: стратегічні цілі та індикатори повинні бути порівнюваними, процедури оцінювання – прозорими, а політика – підзвітною. Рекомендовано використовувати підхід «стратегічної карти», де цілі розкладено на підцілі та показники на горизонтах 1, 3 і 5 років.

Узагальнення стратегічних пріоритетів і цільової архітектури подано у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Стратегічні пріоритети та цільова архітектура національної стійкості України

Стратегічна ціль	Критична спроможність	Індикатори (приклад)	Стратегічні інструменти
Безперервність управління	Ефективне публічне управління, правопорядок	Якість послуг; довіра; час реагування	Цифровізація послуг; антикорупційні процедури; аудит
Макрофінансова стабільність	Стійкість бюджету і боргу, фінансова система	Дефіцит/ВВП; борг/ВВП; інфляція	Середньострокове бюджетування; борговий менеджмент; стрес-тести
Енергетична стійкість	Резерви, децентралізація, захист мереж	Запаси; SAIDI; частка ВДЕ	Резервні потужності; енергоефективність; кіберзахист
Інфраструктура та логістика	Стійкі коридори постачання і транспорту	Пропускна здатність; час доставки	Портфель відновлення; державно-приватні проєкти; стандарти безпеки
Соціальна згуртованість	Зайнятість, охорона здоров'я, освіта	Зайнятість; бідність; доступність послуг	Програми зайнятості; перекваліфікація; цільова підтримка
Цифрова й кіберстійкість	Безперервність зв'язку і даних	Інциденти; час відновлення; готовність CERT	SOC/SIEM; резервування; навчання персоналу
Інноваційна спроможність	R&D і технологічна модернізація	R&D/ВВП; hi-tech експорт; продуктивність	Кластери; фонди співінвестування; трансфер технологій

Для підвищення практичної придатності цільової архітектури рекомендовано впровадити два «фільтри» прийняття рішень. Перший – соціальний фільтр, який оцінює вплив заходу на вразливі групи, нерівність і доступність базових послуг. Другий – екологічний фільтр, який оцінює ресурсну стійкість, енергоефективність та відповідність зеленим стандартам відновлення.

Крім того, для критичних секторів доцільно визначати мінімальні рівні спроможності, які не можуть бути знижені навіть в умовах бюджетних обмежень. Такий підхід формує «порогову стійкість» і дозволяє уникати управлінських рішень, що погіршують базову здатність держави до реагування.

Стратегічні пріоритети повинні мати регіональний вимір, оскільки вразливості та ресурсні можливості регіонів суттєво відрізняються. Рекомендовано запровадити регіональні профілі стійкості, де визначаються локальні ризики, критичні об'єкти та пріоритети інвестицій відновлення.

3.2. Дорожня карта реалізації стратегії підвищення національної стійкості: інструменти, відповідальні, ресурси

Дорожня карта є механізмом реалізації стратегії, який переводить пріоритети у конкретні проєкти й політики. Вона забезпечує координацію між органами влади, концентрацію ресурсів на критичних напрямках та контроль досягнення результатів у визначені строки.

Структурування дорожньої карти доцільно здійснювати за часовими горизонтами. На короткостроковому горизонті першочерговими є заходи, що гарантують безперервність критичних функцій та стабілізацію ключових параметрів. На середньостроковому – інституційне закріплення правил, масштабування інвестицій у критичну інфраструктуру та людський капітал. На довгостроковому – структурна модернізація, інновації та інтеграція у європейські ланцюги створення вартості.

У межах кожного напрямку дорожньої карти необхідно визначити: захід, відповідальних виконавців, джерела фінансування, строк виконання, а також КРІ

результату. Для великих проєктів відновлення важливо передбачати незалежний аудит і комплаєнс-процедури, що знижують корупційні та операційні ризики.

Ресурсний компонент дорожньої карти повинен бути реалістичним. З одного боку, необхідно враховувати обмеженість бюджетних ресурсів і потребу у зовнішньому фінансуванні. З іншого – важливо створювати стимули для приватних інвестицій: гарантії, страхування ризиків, державно-приватне партнерство, прозорі правила гри та захист прав власності.

Портфельне управління дорожньою картою передбачає регулярний перегляд пріоритетів залежно від зміни ризиків. За умов зростання загроз необхідно перерозподіляти ресурси на найбільш критичні напрями, а також запускати антикризові пакети, що поєднують фінансові, соціальні та інфраструктурні рішення.

Фрагмент дорожньої карти у вигляді матриці наведено в таблиці 3.2.

Для підвищення керованості дорожньої карти доцільно вводити контрольні точки (milestones) і показники готовності, які дозволяють відстежувати виконання не лише за кінцевими результатами, а й за проміжними продуктами. Наприклад, для проєктів у сфері енергетики такими показниками можуть бути введення в експлуатацію резервних потужностей, завершення робіт із захисту підстанцій, впровадження системи диспетчеризації та резервування даних.

Дорожня карта повинна включати комунікаційний компонент: регулярне інформування суспільства щодо прогресу, використання коштів і досягнення КРІ. Прозорість зменшує соціальну напругу, підвищує довіру та формує підтримку реформ.

Таблиця 3.2

Дорожня карта реалізації стратегії національної стійкості України (узагальнена матриця)

Напрямок	Ключові заходи	Відповідальні	Ресурси	Строк	Очікуваний результат (KPI)
Інституційна стійкість	Підзвітність, прозорість, цифрові послуги, антикорупційні механізми	КМУ, ВРУ, НАЗК, РП	Держбюджет, техдопомога	0–12 міс.	Скорочення строків послуг; зростання довіри; аудит
Макрофінансова стійкість	Середньострокове бюджетування; борговий менеджмент; резерви	Мінфін, НБУ	Бюджет, партнери	0–12 міс. / 1–3 роки	Зниження ризиків; стабілізація інфляції; прогнозованість
Енергетика	Резервні потужності; децентралізація; енергоефективність	Міненерго, громади, оператори	Гранти, інвестиції, бюджет	1–3 роки	Зменшення SAIDI; зростання резервів; частка ВДЕ
Інфраструктура	Відновлення коридорів; критичні об'єкти; стандарти безпеки	Профільні міністерства, ОВА	Фонд відновлення, ДПП	1–3 / 3–5 років	Зростання пропускної здатності; зниження логістичних витрат
Людський капітал	Зайнятість, перекваліфікація, реінтеграція ветеранів	Мінсоцполітики, МОН, Мінекономіки	Бюджет, донори	0–12 міс. / 1–3 роки	Зростання зайнятості; охоплення програмами; зниження бідності
Кіберстійкість	SOC/SIEM; резервування; навчання; стандарти	Мінцифри, Держспецзв'язку, CERT-UA	Держпрограми, проекти	0–12 міс. / 1–3 роки	Скорочення часу відновлення; зменшення інцидентів

Критично важливо забезпечити узгодженість дорожньої карти з бюджетним процесом. Рекомендовано запроваджувати програмно-цільовий підхід, де кожна програма має чіткі цілі, індикатори, очікувані результати та відповідальних виконавців. Така логіка забезпечує перехід від витратного управління до управління результатами.

3.3. Система стратегічного моніторингу, раннього попередження та оцінювання результативності (KPI)

Система стратегічного моніторингу є «нервовою системою» національної стійкості, оскільки забезпечує своєчасні сигнали про відхилення та дозволяє адаптувати політику до зміни умов. Моніторинг має включати два контури: контур стану (індикатори безпеки) та контур виконання (прогрес дорожньої карти).

Раннє попередження доцільно будувати на порогових значеннях і тригерах. Для кожного ключового показника встановлюються зони: безпечна, передкризова, кризова і критична. Для кожної зони визначається набір управлінських дій, відповідальні органи та строк реагування.

Інформаційною основою моніторингу має бути єдина цифрова платформа (дашборд), що інтегрує дані державної статистики, НБУ, Мінфіну, профільних міністерств та операторів критичної інфраструктури. Платформа повинна мати журнал управлінських рішень, що дозволяє оцінювати, як конкретні дії вплинули на показники.

Необхідним компонентом є управління даними (data governance): визначення власників даних, стандартів обміну, періодичності, процедур валідації та аудиторського сліду. Без цього ризик помилок і маніпуляцій зростає, а довіра до моніторингу зменшується. Окремо слід забезпечити кіберзахист, резервування та план відновлення роботи платформи у разі інцидентів.

KPI системи моніторингу доцільно групувати на процесні (своєчасність даних, швидкість реакції, виконання заходів) та результативні (покращення стану критичних систем). Це дозволяє уникати ситуації, коли наявність активностей не призводить до реального зниження вразливостей.

Структуру моніторингу та раннього попередження узагальнено в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Система стратегічного моніторингу та раннього попередження (контури, тригери, реакції)

Блок	Показники	Періодичність	Тригери	Реакція/відповідальні
Макрофінанси	Дефіцит, борг, інфляція, резерви	місяць/квартал	Відхилення від цілей; критичні пороги	Мінфін/НБУ: пакет стабілізаційних рішень
Енергетика	Запаси, резерви потужностей, SAIDI	тиждень/місяць	Зростання відключень; дефіцит резервів	Міненерго: аварійні плани, резерви
Інфраструктура	Стан об'єктів, пропускна здатність	місяць	Падіння пропускної здатності; руйнування	Профільні органи: пріоритизація відновлення
Соціальна сфера	Зайнятість, бідність, ціни	квартал	Зростання бідності; падіння зайнятості	Мінсоцполітики: підтримка та програми зайнятості
Кіберсфера	Інциденти, час відновлення, готовність	тиждень	Порушення критичних функцій	Мінцифри/ДССЗЗІ: CERT, SOC, протоколи реагування

Приклади КРІ для оцінювання реалізації стратегії подано у таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

КРІ для оцінювання виконання стратегії національної стійкості

Група КРІ	Показник	Орієнтир	Призначення
Процес	Своєчасність оновлення даних, %	$\geq 95\%$	Контроль якості даних та дисципліни звітності
Процес	Час реакції на критичний сигнал, днів	≤ 10	Оцінка оперативності управлінського циклу
Процес	Виконання заходів дорожньої карти, %	$\geq 80\%/рік$	Портфельне управління та корекція ресурсів
Стан	Тривалість відключень (SAIDI)	Зменшення	Оцінка енергетичної стійкості

Стан	Частка проблемних кредитів (NPL)	Зменшення	Оцінка фінансової стійкості
Ефект	Рівень зайнятості	Зростання	Оцінка соціально-економічного відновлення
Ефект	Інвестиції (у % ВВП)	Зростання	Оцінка інвестпривабливості та розвитку

Для підвищення результативності КРІ мають бути пов'язані з управлінськими рішеннями. Якщо КРІ погіршується, система повинна автоматично ініціювати аналіз причин та пропозицію пакета коригувальних заходів. Це забезпечує замкнений цикл управління: сигнал – рішення – виконання – оцінка – корекція.

Доцільно запровадити пост-аудит ключових управлінських рішень: оцінку того, чи призвели реалізовані заходи до змін індикаторів і чи досягнуто очікуваного ефекту. Пост-аудит зменшує ризик формалізму та підвищує якість стратегічного управління.

3.4. Очікувані результати впровадження стратегічної моделі: ефекти та індикатори оцінювання

Оцінювання очікуваних результатів впровадження стратегічної моделі стійкості дозволяє обґрунтувати пріоритети, визначити ефективність використання ресурсів та забезпечити підзвітність політики суспільству і партнерам. Для цього доцільно формувати логіку змін: ресурси → заходи → продукти → результати → впливи.

Соціально-економічні результати включають стабілізацію макропоказників, зростання інвестицій та відновлення зайнятості. Інституційні результати проявляються у зростанні прозорості та довіри, підвищенні якості регулювання і зниженні транзакційних витрат. Безпекові результати полягають

у скороченні часу відновлення критичних функцій, зменшенні наслідків шоків та підвищенні кіберстійкості.

У контексті сталого розвитку важливо оцінювати також екологічні та ресурсні результати: енергоефективність, скорочення втрат у мережах, зменшення ресурсної залежності. Це підвищує стійкість економіки та знижує ризики майбутніх криз.

Для практичного застосування доцільно формувати «паспорти ефектів» для ключових програм, де визначаються базові значення показників, цільові значення, джерела даних та періодичність оцінювання. Такий підхід спрощує контроль і дозволяє порівнювати прогрес між роками та регіонами.

Очікувані ефекти та індикатори оцінювання узагальнено у таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Очікувані ефекти впровадження стратегічної моделі національної стійкості та індикатори

Група ефектів	Очікуваний ефект	Індикатори (приклад)	Горизонт
Соціально-економічні	Стабілізація макрофінансових параметрів	Інфляція; дефіцит/ВВП; резерви	1–3 роки
Соціально-економічні	Зростання інвестицій і продуктивності	Інвестиції/ВВП; продуктивність; експорт	3–5 років
Соціальні	Підвищення зайнятості та зниження бідності	Зайнятість; бідність; охоплення програмами	1–3 роки
Інституційні	Зростання прозорості та довіри	Публічні дані; аудит; індекси довіри	1–3 роки
Безпекові	Скорочення часу відновлення критичних функцій	Час відновлення; безперервність послуг	0–12 міс. / 1–3 роки
Кібербезпека	Підвищення кіберстійкості	Інциденти; час реагування; готовність	0–12 міс. / 1–3 роки

Екологічні	Зростання енергоефективності та зниження втрат	Енергоємність ВВП; втрати мереж; частка ВДЕ	3–5 років
------------	--	---	-----------

Очікувані ефекти мають бути узгоджені з бюджетним процесом та системою державних програм. Це означає, що цілі, індикатори та очікувані результати повинні бути вбудовані у програмно-цільове бюджетування, а звітність – пов’язана з KPI. Такий підхід підвищує дисципліну виконання та дозволяє переходити до управління результатами.

Для великих інфраструктурних і соціальних програм доцільно застосовувати змішану оцінку: кількісні показники (індикатори) доповнюються якісними оглядами, експертними оцінками та аудитом. Це забезпечує повніше розуміння причинно-наслідкових зв’язків і підвищує точність корекції політики.

Реалізація стратегічної моделі повинна забезпечити довгострокову трансформацію: формування інноваційної економіки, підвищення якості інституцій та стійкість критичної інфраструктури. У підсумку це створює синергію між національною безпекою і сталим розвитком, коли зниження вразливостей супроводжується зростанням конкурентоспроможності.

Висновки до розділу 3

У розділі 3 запропоновано стратегічну модель зміцнення національної стійкості України в контексті принципів сталого розвитку, яка поєднує цільову архітектуру пріоритетів, дорожню карту реалізації, систему моніторингу та оцінювання очікуваних ефектів.

Сформовано узагальнену матрицю стратегічних цілей і критичних спроможностей (табл. 3.1), що забезпечує вимірюваність пріоритетів та керованість політики. Доведено, що людиноцентричність, інклюзивність і ресурсна відповідальність є необхідними умовами стійких рішень у сфері безпеки.

Розроблено дорожню карту реалізації (табл. 3.2) з етапністю заходів, визначенням відповідальних органів, ресурсних джерел і KPI. Показано, що портфельне управління та прозорість використання коштів відновлення є критичними для досягнення результатів і довіри партнерів.

Запропоновано систему стратегічного моніторингу, раннього попередження та оцінювання результативності (табл. 3.3–3.4) із використанням порогових значень, тригерів реагування та KPI. Обґрунтовано необхідність управління даними та кіберзахисту як елементів національної стійкості.

Узагальнено очікувані соціально-економічні, інституційні, безпекові та екологічні ефекти впровадження моделі (табл. 3.5). Реалізація запропонованих рекомендацій сприятиме зниженню вразливості, підвищенню керованості ризиків і наближенню України до європейських стандартів.

ВИСНОВКИ

У роботі розкрито національну безпеку як системну характеристику, що інтегрує економічні, соціальні, інституційні та інфраструктурні компоненти і визначає здатність держави протидіяти загрозам та забезпечувати розвиток. Показано, що в умовах воєнних і післявоєнних трансформацій вирішального значення набуває національна стійкість як здатність підтримувати безперервність критичних функцій, адаптуватися та відновлюватися.

Обґрунтовано, що інтеграція принципів сталого розвитку у політику безпеки дозволяє збалансувати короткострокову стабілізацію з довгостроковою модернізацією. Інвестиції у людський капітал, інституційну якість, енергоефективність, інновації та цифрову стійкість розглянуто як інструменти, що одночасно підвищують безпеку і конкурентоспроможність.

Запропоновано стратегічну модель зміцнення національної стійкості України, яка включає цільову архітектуру пріоритетів, дорожню карту реалізації, систему стратегічного моніторингу та оцінювання очікуваних ефектів. Визначено, що результативність моделі забезпечується прозорістю, підзвітністю, портфельним управлінням і системним моніторингом на основі KPI та раннього попередження.

Практичне значення результатів полягає у можливості використання запропонованих рекомендацій при формуванні державних програм відновлення, стратегічного планування та оцінювання результативності політики безпеки. Запропонований підхід може бути застосований органами влади та аналітичними структурами для підвищення керованості ризиків і покращення координації між секторами та рівнями управління.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розвитком кількісного моделювання ризиків і каскадних ефектів між критичними підсистемами,

удосконаленням регіональних профілів стійкості та розробкою галузевих індикаторів відповідно до стандартів ЄС.

Національна безпека України має розглядатися як цілісна багаторівнева система, де військова сила підкріплена економічною витривалістю, ефективним державним управлінням та згуртованим суспільством. Аналітична діагностика виявила слабкі місця, але водночас засвідчила колосальний потенціал стійкості, який Україна продемонструвала у війні. Реалізація запропонованих напрямів вдосконалення дозволить цей потенціал примножити і інституціоналізувати. В перспективі Україна повинна перейти від моделі реагування на кризи до моделі управління стійкістю: тобто передбачати ризики, запобігати їм по можливості, а якщо криза все ж настає – бути готовою швидко відновитися з мінімальними втратами. Це відповідає і сучасним світовим тенденціям безпекового планування, і національним інтересам України.

Зрештою, зміцнення системи економічної та національної безпеки – це не одноразовий акт, а безперервний процес, що вимагає політичної волі, ресурсів, професійної експертизи та підтримки суспільства. Але ставка надто висока: мова йде про виживання та розвиток Української держави в ХХІ столітті. Як свідчить досвід 2022 року, Україна здатна дивувати світ своєю незламністю ⁵³. Завдання державної політики – перевести цю незламність у планомірну стратегію національної стійкості. Це стане запорукою не лише перемоги у теперішній війні, а й мирного процвітаючого майбутнього на покоління вперед.

Сучасне безпекове середовище України є вкрай напруженим та багатовимірним. З одного боку – безпрецедентні зовнішні загрози від агресивного сусіда, глобальні шоки та нестабільність. З іншого – накопичені внутрішні проблеми, що знижують спроможність країни протистояти загрозам. Своєчасне виявлення загроз і уразливостей набуває критичного значення. Саме розуміння наявних ризиків і слабких місць дозволяє визначити пріоритети державної політики у сфері національної безпеки та сконцентрувати ресурси на критичних напрямках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Грибіненко О. М. *Міжнародна економічна безпека в контексті сталого розвитку: монографія*. – Дніпро: Середняк Т. К., 2020. – 434 с. 53
2. Резнікова О. О. *Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища: монографія*. – Київ: НІСД, 2022. – 532 с.
3. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз. Національна доповідь / за ред. С. І. Пирожкова та ін. – Київ: НАН України, 2022. – 552 с. 11
4. Липпманн В. *U.S. Foreign Policy: Shield of the Republic*. – Boston: Little, Brown and Co., 1943. (цит. за: Wikipedia: *National security*)
5. Конституція України. Стаття 17 (щодо основ національної безпеки)
6. Закон України «Про основи національної безпеки України». №964-IV від 19.06.2003 // Відомості Верховної Ради України, 2003, №39. (Стаття 1: визначення національної безпеки)
7. Стратегія національної безпеки України (Указ Президента №392/2020 від 14.09.2020). – Режим доступу: president.gov.ua 12
8. Указ Президента України №479/2021 «Про невідкладні заходи щодо запровадження національної системи стійкості». – Офіційне інтернет-представництво Президента України, 2021
9. *Our Common Future (Brundtland Report)*. – ООН, 1987. (визначення сталого розвитку)
10. Svitkova K. “Resilience in the National Security Discourse.” *Obrana a strategie*, 17(1), 2017, pp. 21–42
11. Efimova E., Lukashenok T., Prostova D. “Economic security as the basis for sustainable development of the territories of different levels.” *SHS Web of Conferences*, 128 (IFS DR 2021), 04011 (2021)

12. Карпенко О.І. “Економічна безпека країни та міжнародні рейтинги: аналіз та інструменти оцінювання.” *Науковий вісник ПУЕТ. Економічні науки*, №3(109), 2023, с. 24–34 14 13.
13. Олійничук О. “Система економічної безпеки держави та рівні її формування: концептуальні аспекти.” *Галицький економічний вісник (ТНТУ)*, №1(48), 2015, с. 93–100 52 36
14. Центр безпекових досліджень «СЕНСС». Аналітичний звіт: “Оцінки глобальних загроз розвідувальних органів іноземних держав та їх використання у плануванні нацбезпеки України.” – 2023 16 13
15. NATO. “Countering hybrid threats” – NATO Official Website, 2022 21
16. Reuters. “Ukraine’s GDP fell 29.1% in 2022 during Russia’s invasion” / Reporting by P. Polityuk. – April 13, 2023 30 31
17. Борисфен Інтел. Публікація: “Як пандемія коронавірусу б’є по системі національної безпеки США”. – 2020 26
18. Baldwin D.A. “The Concept of Security.” *Review of International Studies*, 23(1), 1997, pp.5–26.
19. Beck U. *World at Risk*. – Cambridge: Polity Press, 2009.
20. Buzan B., Hansen L. *The Evolution of International Security Studies*. – Cambridge University Press, 2009.
21. Моргентау Г. *Політика між націями: боротьба за владу і мир*. – К.: Основи, 2000. (класична реалістична теорія безпеки)
22. Національний інститут стратегічних досліджень. Аналітична доповідь: “Економічна безпека України в умовах високих воєнних ризиків та невизначеності” / за ред. О. Світличної. – Київ: НІСД, 2022.
23. Губарєва І.О. *Формування економічної безпеки України: монографія*. – Харків: Право, 2015. – 380 с.
24. Вдовенко Н. та ін. “Прикладні рішення для розробки економічного механізму регулювання сталого розвитку галузей національної економіки.” *Матеріали міжнар. наук.практ. конф.*, 2020.

25. Фурсіна Н.А. “Теорія виникнення військових конфліктів.” *Економіка та управління національним господарством*, 2018, №52, с. 112–119.
26. Sarma A. “Hybrid Warfare: A New Phenomenon in Europe’s Security Landscape.” *NATO Review*, 2019.
27. Колесник В. та ін. “Національна безпека України: структурно-функціональний аналіз.” *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, 2021, №2, с. 72–81.
28. Стратегія воєнної безпеки України (затв. Указом Президента №121/2021 від 25.03.2021). – Київ, 2021.
29. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки (щодо безпекового компоненту сталого розвитку регіонів).
30. Світовий банк. “Ukraine: Rapid Damage and Needs Assessment” – Report, Aug 2022 (оцінка збитків економіці України від війни).
31. Варналій З.С. (ред.) Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення: монографія. – Київ: Знання України, 2011. – 299 с.
32. Федоренко В.Г., Грищенко І.М., Новікова О.Ф. та ін. Економічна безпека України: монографія. – Київ: ДКС Центр, 2017. – 462 с.
33. Єдинак В.Ю. Світовий досвід розв’язання проблем забезпечення економічної безпеки. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*, 2009, №3, с.51–54. 38
34. Жаліло Я.А. *Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика: монографія*. – Київ: НІСД, 2003. – 368 с. 39
35. Харазішвілі Ю.М., Дронь Є.В. (ред.) Система індикаторів, порогових значень та рівня економічної безпеки України у середньостроковій перспективі: аналітична доповідь. – К.: НІСД, 2014. – 117 с.
36. Мінекономрозвитку України. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ №1277 від 29.10.2013.
37. Мазаракі А.А., Корольчук О.П., Мельник Т.М. та ін. *Економічна безпека України в умовах глобалізаційних викликів: монографія*. – Київ: КНТЕУ, 2023. – 420 с.

38. Шлемко В.Т., Бінько І.Ф. *Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: монографія.* – Київ: НІСД, 1997. – 144 с.
39. PRISM UA. Концепція стійкості НАТО та Україна (аналітична стаття). – *Prism.UA*, 2021. 40
40. NATO. Warsaw Summit Communiqué. – NATO, 9 July 2016. (Положення щодо Resilience і базових вимог).
41. NATO. Resilience, civil preparedness and Article 3 (офіційна веб-сторінка). – NATO, останнє оновлення 07.10.2022. 13
42. Christie E.H. NATO and Societal Resilience: All Hands on Deck in an Age of War. – *GMFUS Policy Brief*, July 2022. 19 20
43. Європейський Союз. *Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe.* EU Global Strategy, 2016. (Глобальна стратегія ЄС, розділ про стійкість).
44. ЄС. Директива (ЄС) 2022/2557 Європейського Парламенту і Ради від 14 грудня 2022 р. про стійкість критично важливих суб'єктів (Critical Entities Resilience).
45. ООН. *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development.* – Нью-Йорк: ООН, 2015. (Цілі сталого розвитку ООН).
46. ООН. *Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015–2030.* – ООН, 2015. (Сендайська рамкова програма зі зниження ризиків лих).
47. Президент України. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», затв. Указом №392/2020 від 14.09.2020.
48. Президент України. Концепція забезпечення національної системи стійкості, затв. Указом №479/2021 від 27.09.2021. 23. НІСД. Економічна безпека України в умовах високих воєнних ризиків: аналітична доповідь. – К.: НІСД, 2023. 41
49. НІСД. Економічна безпека України в умовах довготривалої війни: експертно-аналітична доповідь. – К.: НІСД, 2023.
50. Reuters (Polityuk, P.). Ukraine's GDP fell 29.1% in 2022 during Russia's invasion. – *Reuters*, 13.04.2023.

51. Reuters (Harmash, O.). Ukraine's 2022 inflation hits 26.6%, but lower than forecast. – *Reuters*, 10.01.2023.
52. World Economic Forum. *The Global Risks Report 2023* (18th Edition). – WEF, 2023.
53. IEA. *Ukraine's Energy Security and the Coming Winter: An energy action plan for Ukraine and its partners*. – International Energy Agency, Sept. 2024. 35
54. Світовий банк. Огляд економіки України: Україна залишається resilient (стійкою). – *World Bank Overview: Ukraine*, лютий 2025.
55. Кабінет Міністрів України. Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року, схвалена Указом Президента №347/2021 від 11.08.2021.
56. NATO. *Resilience: baseline requirements*. – Warsaw Summit Communiqué, 2016 (перелік з 7 вимог стійкості)
57. АрміяInform. “Стримування гібридних загроз: як стійкість формує спільне бачення безпеки в Україні та НАТО”. 30.11.2021
58. Wolf-Diether Roeske, Hasit Thankey. *Resilience: the first line of defence*. – NATO Review, 27 Feb 2019 (укр. переклад: «Стійкість: перша лінія оборони»)
59. Jamie Shea. *Resilience – the cornerstone of collective defence*. – NATO Review, 30 Mar 2016 (укр. переклад: «Стійкість – головний елемент колективної оборони»).
60. OECD. *National policy frameworks on resilience in OECD countries*. – OECD Publishing, 2020
61. OECD. *National Risk Assessment: A Cross Country Perspective*. – Paris: OECD Publishing, 2017
62. OECD. *Guidelines for Resilience Systems Analysis*. – Paris: OECD Publishing, 2014
63. Deutsche Welle. «Населення України скоротилося на чверть через війну – ООН». – 22.10.2024
64. Reuters. «Ukraine's GDP fell 29.1% in 2022 during Russia's invasion». – 13.04.2023

65. Reuters. *«How the Russia-Ukraine war accelerated a global energy crisis»*. – 15.12.2022
66. Reuters. *«Ukraine's 2022 inflation hits 26.6%, but lower than forecast»*. – 10.01.2023
67. РБК-Україна. *«Рівень тіньової економіки в Україні перевищив 30%»* – 29.11.2021
68. РБК-Україна. *«Оборонний бюджет Фінляндії зростає на мільярди через загрозу від Росії, – прем'єр»* – 09.06.2025
69. Світовий банк. *Ukraine Country Overview – April 2025*. (Огляд економіки України, дані про збитки та потреби)
70. Офіс з питань нацбезпеки (OBR, Велика Британія). *«Cyber-attacks during the Russian invasion of Ukraine»* – Fiscal Risks Report, July 2022